

HÁBORÚ, KÖZMÍVELŐDÉS, NEMZETNEVELÉS

ÍRTA:
BARTÓK GYÖRGY

KOLOZSVÁR,
1916.
A SZERZŐ SAJÁTJA,

Nyomatott Stief Jenő és Társa könyvsajtóján Kolozsvár, 3087—500.

ELŐSZÓ.

Ez a könyv azokat az előadásaimat foglalja magában, amelyeket az 1915-16. tanév nyári felében tartottam a kolozsvári egyetem bölcsészeti karán. Minden sora a háború megéléséből fakadott s abból a mélységes meggyőződésből, hogy az emberiségnek, a nemzeteknek és az egyeseknek az önértékű szellem kútfejéből kell meríteniök, ha új életre akarnak kelni megint. Igazi elme-változtatásra van szükségünk, ha azt akarjuk, hogy a fejlődés útjait járva, emberekké legyünk, kiknek egyetlen feladatuk és céljuk az igazságnak, jóságnak, szépségnek megvalósítása. — Ha lesznek néhányon, kiknek lelkében fejtegetéseim viszhangot lelnek, jutalmom bőséges leend.

1916. évben a Feltámadás ünnepén.

Első előadás.

Bevezetés; kérdések kitűzése.

Nekünk, a ma élő emberi nemzedéknek, egy szomorú, de egyszersmind fenséges dolog jutott osztályrészünkül: a világtörténelemnek legnagyobb s talán legvéresebb háborúja mutatta meg félre nem érthető módon, hogy *mi az ember* és sürgető életkérdéssé tette úgy az egyesekre, mint a nemzetekre nézve, annak a problémának vizsgálatát, hogy *milyennek kell lennie az embernek?* Ez a világháború, a maga borzalmaival és veszélyeivel, a maga lesújtó és felemelő példáival, soha el nem felejthető nagy tanúságot rejt magában azokra nézve, akiknek lelkében a háború csakugyan *tapasztalat*, a lélek mélyén gyökerező s az egész lelki életet megrendítő s nagy hatásánál fogva, átalakító *élmény* leve. A kire nézve a háború nemcsak világokat felforgató *esemény*, hanem a lelkiségnek megrendítő *élménye*, az olyanra nézve ez a háború a tanúságoknak alig kimeríthető forrását rejt magában. Természetesen egy olyan forrást, melynek mélyéből gyakorta tisztátalan, salakkal kevert víz tör elő. A háború *élménye*, amely a léleknek mélyén gyökeredzik, előfeltétele a háború *megértésének*; ennek az élménynek a reflexió világába kell kerülnie, hogy megláthassuk benne azt, a mi jelentéssel és értékkel bíró.

Ez a háború átalakította egész lelki életünket s egyszersmind magábaszállásra, önvizsgálatra kényszerített. A háború, amelyet eddig csak mások tapasztalata alapján ismert a ma élő nemzedék legnagyobb része, mindnyájunkra nézve tapasztalat lett. A csatatereken harcolókra és az itthonmaradottakra nézve egyaránt. A háború tapasztalat lett és mint ilyen, a léleknek képét egyszerre változtatta meg oly hirtelen, hogy erről a változásról számot adni és e változás természetét teljesen megismerni csak hosszabb idő leteltével képesek azok, akik a reflexió erejével hatolnak be a léleknek mélységeibe s teszik vizsgálat tárgyává a lélek háborús állapotát, mozgulatait, érzéseit. Még ma is, mikor már hónapok választanak el a háború kezdetétől, csupán arra vagyunk képesek, hogy a léleknek egyes mozgulását lássuk meg, de arra aligha vállalkozhatunk, hogy a háborús lelket a maga egészében, a maga legaprólékosabb részletéig ismerjük és feleletet adjunk arra a kérdésre: mi különbözteti meg a háborús idők emberének lelkét a békés idők emberének lelkétől? A kérdés u. i. nem olyan egyszerű, mint a milyennek első pillanatban látszik. Amit egyetlen szóval léleknek nevezünk és rendesen valamely mystikus létezésű és tevékenységű erőnek szoktunk képzelni, valójában oly számtalan finom szálacskából szövődik össze egységes egészzé, hogy azoknak a szálacskáknak ismerete még akkor is alig áthágható nehézségekbe kerül, hogy ha ez a lélek teljesen normális körülmények között végzi a maga működését. Mennyivel nagyobbak és számosabbak lesznek e nehézségek akkor, hogyha egy mindeneket felforgató, elemi katastropha megfordítja mintegy a dolgoknak eddigi rendjét s a léleknek működését is más utakra tereli l

A háború a dolgoknak rendjét változtatja meg, az emberi lélek működését téríti meg nem szokott, járatlan utakra, de egyszersmind a dolgokról való eddigi felfogásunkat is egészen

gyökerükben támadja meg: eddig észre nem vett *tényekre* figyelmeztet, csak lappangó és phrasisként tekintett *eszményeket* tesz élő valósággá, és megfordítva, eddig sokra becsült tényeket foszt meg minden értéküktől és valóságnak hirdetett dolgokat fokoz le hitvány látszattá. Ily körülmények között azután nem lehet csodálkoznunk azon, hogy mihelyt az emberi lélek szokott nyugalma bár kis mértékben is visszanyerte, legtöbb embernek lelkéből kivesz a *hit* minden iránt, amit ideális, szellemi értéknek szoktunk tartani és nem képes észrevenni azokat az új értékeket, melyek a háború nyomán keletkeznek és keletkezhetnek a lélek mélyén. A háború az a szörnyűség, mesebeli Léviathán lett, amely válogatás nélkül nyel el mindent, ami az egyes embernek és az egész emberiségnek becses és pótolhatatlan vala. E szörnyeteg pusztításának láttára elveszítettük már-már az *önmagunkban való hitet* is, mert hiszen az a szörnyeteg nem orvul támadott reánk, hanem mi magunk idéztük föl ezt, a mi akaratunkból, emberek akaratából támadott reánk, hogy elpusztítsa olyan értékeinket, amelyeket mi eddig örökéletűeknek tartottunk. Nincs az emberi művelődésnek egyetlen területe, a melyet a háború megkímélt volna és mikor tragikus döllyfel hirdettük, hogy a kultúra diadala végleges immár, éppen akkor kellett belátnunk, hogy a *civilisationak* tagadhatatlanul óriási fokán) emelkedett ember valójában még *kulturátlan* lény.¹ Es éppen ez a háborúnak a *legelső* s a mi szempon-tunkból talán a legnagyobb *tanúsága*: a háború meg nem cáfolható módon és vissza nem utasítható, el sem bölcsel-

¹ V. ö. Kant: Idee v. w einer allgemeinen Geschichte in weit-bürgerlicher Absicht. (1784.) Kirehmann-kiadás 14. lapján:

„Wir sind *civilisirt*, bis zum Überlästigen, zu allerlei gesell-schaftlicher Artigkeit und Anständigkeit. Aber uns schon für *moraiisirt* zu halten, daran teli It noch sehr viel,“

kedhető érvekkel bizonyította be nekünk, hogy mi még nagyon messze vagyunk attól az *ideáltól*, amelyet az emberiség legkiválóbbjai állítottak az ember elé követendő és megvalósítandó *cél* gyanánt. A háború brutális őszinteséggel mutatta meg azt az óriási űrt, amely a tényleg *létező* és az idealiter létezni *kellendett* ember között van. A tény és az ideál, a való és a kellő között levő különbség talán soha sem meredett oly meztelenül és oly szemrehányólag az emberiség tekintete elé, mint épen most, a körülöttünk és közöttünk folyó nagy világháborúban. Ímé, a háború nagy kosmikus és metaphysikai jelentősége. Ez a háború csakugyan megmutatta a most élő nemzedéknek s az utánunk következő nemzedékek egész sorának, hogy a polgáriasult és technikailag fejlett emberiségnek bámulatra méltó eszközei nemcsak arra valók, hogy béke munkáját végezzék és könnyítsék meg nekünk, hanem egyszersmind arra is, hogy a háborút minél *belterjesebbé* és intenzívebbé tegyék. Most már nem fog bővebb bizonyításra szorulni az a tény sem, hogy a kezek és az emberi érzékszervek segítségére, tökéletesítésére fordított munka az emberi művelődésnek csak egyik részét teszi és merőben föléges marad, hanem jár vele karöltve a szellemnek kinyiivelése, az a belső és a mi lényünket alkotó kultúra, a mely a léleknek legmélyén lakva, éppen úgy megtalálható a leg-egyszerűbb földműves lelkében, mint a hogy az igen gyakran hiányzik a legcivilizáltabb tudósnak lelkületéből. Hiában vagyunk büszkéek arra, hogy kezünk és gépeink segítségével átalakítottunk mindazt, a mi hatásunk körébe esett és a természetet is erőnk alá ígáztuk, hiába vagyunk büszkéek a civilizatio és technika minden eredményére, hogyha nem tudtuk nemesebbé tenni az emberi szellemet és nem tudtuk az embert a szellemnek igájába hajtani. Ez a háború valóban az emberi kultúrának lesz a próbaköve s kimenetelétől az emberi kultúra sorsa függ.

Az emberi kultúrában és önmagunkban való hitnek elvesztésével jár együtt az *erkölcsiség erejébe és valóságába* vetett hitünknek elvesztése is. És teljes nyíltsággal kell megvallanunk, hogy a háború általában véve a legélesebb ellentétben áll egy sereg olyan erkölcsi parancsolattal, a melyet már kora gyermekségünkben az Istennek parancsaként tiszteltünk. Az ó-testamentumban megőrzött mózesi tíz szó között ott van ez is: „ne ölj!” — és ímé, az emberiségnek egyik fele a másik fél ellen támad az öldöklésnek minden fegyverével, a melyhez hozzájárul még a nyelvnek és gonosz indulatnak minden mérge is — és mind a két fél erejének megfeszítésével törekszik a másiknak végleges letörésére. Az újszövetség elbeszélése szerint pedig Jézus amaz utolsó éjszakán e szókkal feddi meg a Mester védelmére kardot rántó Pétert: „Tedd hüvelyébe a te szablyád, mert akik fegyvert fognak fegyverrel kell veszniök” (Máté ev. 26 fej. 52 v.) — és ímé, a Krisztusi tanok legbuzgóbb követői, a kegyes Anglia, a jámborlelkű orosz és a legkatholikusabb Franciaország rántanak kardot azok ellen, akiknek hatalma fenyegeti az ők egyeduralmukat. És aztán — mondják a kétségbeesettek — az állam szigorú törvénnyel bünteti azt, aki embertársának vérért ontja, sőt még azt is, aki csak *megkísérli* embertársának életét elveszíteni, és ímé, az államok egymásközt a maguk dolgaikat csak úgy tudják elintézni, ha előbb millióknak ontják ki vérért és vesztik életét. És azután — folytatják tovább érveléseiket, — meg kell csak nézni azt a sok erkölcsi veszteséget és azt az alig megmérhető erkölcsi romlást, amely a háborúnak jár nyomában, és mindenkinek be kell vallania, hogy a háború az emberi erkölcsiségnek legkegyetlenebb és irgalmat nem ismerő hóhéra.

Ha már mostan minden mélyebb vizsgálat és reflexió nélkül egyszerűen elfogadjuk tény gyanánt mindazt, amit a

háború elkeseredett ellenségei a háborúnak erkölcspusztító hatásai mellett felhozni szoktak, — akkor még csak egyetlenegy lépés van odáig, hogy miután a háborúnak realitását letagadni nem lehet, meg tagadjuk az erkölcsiségnek létezését, így következtetvén: miután kiderült, hogy emberek elpusztíthatják az erkölcsiséget, az erkölcsiség nem is bír realitással, hanem csak az embernek csinálmánya az, a mint igen helyesen már a nagy angol bölcse, *Hobbes* is tanította. Így hát a háború a kislelkűek körében kiírtja az erkölcsiség *hatalmába* vetett hitet, sőt kiolthatja egyenesen az erkölcsiség *realitásába* vetett hitet is. Csak egy pár elszármazott általánosításra van szükség és a háborús lélek amúgy is csekély energiája hirtelen megtörik.

Az erkölcsiség hatalmának vagy éppen realitásának hitét legtöbb esetben a kivírt harcokról szóló kósza és elferdített hírek ingatják meg igen sok esetben az u. n. művelt osztálynak lelkében is; de főleg a műveletleneknek nagy tömegében észlelhető az erkölcsiség hatalmába vetett hitnek s ezzel együtt az erkölcsiség iránt való tiszteletnek csökkenése, sőt némely viszonylatokban teljes eltűnése is. Az emberek általában véve, de a tömeg különösen hajlandó a messzi tájakról jövőknek elbeszéléseit hamar készpénznek venni és egyes jelenségek vagy tények alapján mondani végleges ítéletet. A háborúról rajzolt s legtöbbször a phantasia segítségével kiszínezett, ferde képnek alapján kelnek oly meggyőződések és hiedelmek az emberi lélekben, amelyeknek meggyökeredzése egyformán ártalmas úgy az egyénnek, mint a nemzetnek szempontjából. Ezekkel a helytelen felfogásokkal és torzalakú meggyőződésekkel, amelyek az energiáját veszített háborús lélekben oly könnyen burjánzanak el, kötelessége mindazoknak felvenni a harcot, akik a nemzeti élet vezetésére és a népnek nevelésére vannak hivatva. E háborús

idők alatt nem elég a népnek testi javairól gondoskodni és a sok ezer sanyarúság között terhein könnyíteni, hanem szükséges szellemi életét is oly irányba vezetni, hogy majd a békének idején, egy szellemileg és lelkiileg is erős nemzet vegye fel újra a munkát. És első sorban éppen arról kell gondoskodnunk, hogy az erkölcsi törvény iránt való tisztelet egy hajszálnyival se csökkenjen a nemzetnek körében, mert ez a csökkenés már a szellemnek hanyatlását jelentené.

Mi magunk is éhez a végtelen fontosságú munkához, *a nemzetnek neveléséhez* óhajtunk hozzájárulni, amikor a legapróbb részletekig hatolva akarjuk megvizsgálni azt a kérdést, hogy milyen viszony van a háború és kultúra, háború és erkölcsiség között. A mi fejtegetéseink kizárólag a philosophia területén mozogván, természetyszerűleg tisztán elméleti jellegűek lesznek, de az itt kifejtett nézetek és eredmények minden nagyobb nehézség nélkül lesznek alkalmazhatók a nevelésnek minden területen azok által, akik nem csupán külsőleg, hanem a lélek szerint is elhívtak a nevelésnek fenséges munkájára.

Nagyon csalódna tehát az, aki a háború és kultúra, a háború és az erkölcsiségnek problémáját amolyan akadémikus kérdésnek jelentené ki, amelyekkel a philosophusok foglalkoznak ugyan, de amely az életnek körétől oly messze fekszik, hogy a kettő minden különösebb érdek nélkül lehet el egymás mellett. A háború és erkölcsiség viszonyának tárgyalása szükségképpen fogja érinteni mindazokat a kérdéseket és problémákat, amelyek a *cselekvő* emberrel bárminő kapcsolatban is állanak s következésképpen felöleli az emberi kultúrának legfontosabb területét. A mi előadásaink ennek a meggyőződésnek mélyéből fakadtak és e meggyőződés ereje kell, hogy áthassa azokat is, akik e háborús idők közepette a béke munkájára is gondolni kötelezettek. A nemzetneve-

lésnek nagy problémája az, amely minket egyenesen reákényszerített ennek a kérdésnek, a háború, a kultúra és az erkölcsiség viszonyának bővebb fejtegetésére, hogy azután az itt nyert eredmények alapján egy művelődésbölcselet alapját rakhassuk le. Mi is egészen világosan látjuk, hogy a nemzetnevelésnek éppen úgy, mint az egyesek nevelésének célja a *szabadság*, vagy amint Fichte a nevelés célját meghatározza: „*Kultur zur Freiheit.*”¹ A szabadság pedig kiváltképpen erkölcsi fogalom, amely minden erkölcsiségnek középponti magvát alkotja. Ez a szabadság pedig más nem lehet, mint a szellemnek szabadsága, az az állapot, amelyben a szellem minden idegen béklyó öleléséből kibontakozva szabad szárnyalással repül az eszméknek, az ideáknak platóni hónába ahol a megittasult lélek színről-színre szemlélheti a dolgoknak igazi *lényegét*. A szellemnek ez a felszabadulása s ezzel együtt az erkölcsiség törvényének megvalósulása itt ezen a nyomorúságokkal teljes földön, csak az észnek kimívelése által lehetséges: szabadokká kell lennünk az ész által „ — Mit Freiheit durch Vernunft” — mondja Fichte.² Ily módon a legszorosabban, elválaszthatatlanul függ össze az erkölcsiség kérdése a művelődésnek s a művelés által való nevelésnek kérdésével. A művelődésnek és a nemzet nevelésének kérdése az erkölcsiség kérdésének megoldása nélkül teljes mértékben lehetetlen; és viszont, az erkölcsiségre való nevelés, az erkölcsi törvény iránt való szent tiszteletnek fokozása a nemzet egészében és az egyeseknek lelkében, a kultúra, a művelődés kérdésétől s a nemzetnevelés nagy problémájától elkülönözten valóban sysiphusi fáradsággal végzett danaida munka. Nem volt vé-

¹ v. ö. *Bergmann*: Fichte: der Erzieher zum Deutschtum. — 1915. 37. s köv. lapokon,

² U. o.

leüen és esetleges dolog, hogy Schleiermachernél a moralitás az egész kultúrának mezejét magába öleli és Kantnál a morális eszme áthatja a praktikus tevékenységnek minden területét az észnek birodalmában. Kultúra, művelődés, nevelés erkölcsiség nélkül lehetetlen és erkölcsiség kultúra, művelődés, nevelés nélkül üres árny csupán, amelytől csak gyáva gyermekek s félénk nők ijednek meg olykor-olykor.

A szellem egy, a szellem a legtökéletesebb szervezet, amelynek tevékenységei egymástól el nem választhatók, mert ahol ez az elválasztás megtörténhetik, ott a szellem munkája bÉna és maga a szellem is tétlensÉgre kÁrhozthatott. Az önmagát kifejtő szellem örökös tevékenység, amely ezen tevékenységnek célját ő maga tüzi ki magának, mikor ezen szüntelen tevékenység által tulajdonképpen önmagát fejt ki és teszi a valóságban is ható tényezövÉ. A szellemnek ezen önkéntes, szabad tevékenysége teremti az erkölcsiséget, a kultúrát, a művelődést, szóval mindazt, amit mi a szellemi életben örök értékek ismerünk el és vallunk. Ezért oly szükségképpen, de egyszersmind szabad és természetes az a kapcsolat s összefüggés, amely van az erkölcsiség, a művelődés, a kultúra között. A jó, igaz, a szép összefüggése szét tépheteílen, mert e három egy és ugyanazon gyökérből nő ki: a szellemből.

A háború új életet fakaszt és új *életet* követel azoktól, kik élni akarnak; és a háború értéke éppen rajtunk fordul meg: tőlünk függ, hogy fel tudjuk é használni azt a rengeteg tanúságot, amelyet a háború ad nekünk és képesek leszünk-e arra az új életre, amely a háborúnak elutasíthatlan követelménye. Új munka vár reánk és a nemzetnek új nevelése, az egyéneknek átalakítása a kultúra és művelés által.

Ámde ezt a munkát csak úgy vagyunk képesek elvégezni eredményesen, ha tisztán látjuk a háború erkölcsi, szel-

lemi hatását s ha fontolóra vesszük azokat a problémákat, amelyeket a háború fakaszt az egyéni és nemzeti élet területén egyaránt. Ha eként egybekapcsoljuk a háború erkölcsi jelentőségének vizsgálatát a nemzetnevelés problémájával s ezáltal a kérdést kulturphilosophiai magaslatra emeljük, sikerülni fog talán olyan eredményekre jutnunk, amelyeknek értéke kellő kárpótlást fog nyújtani a kérdés vizsgálatára fordított fáradságért.

A kitűzött cél érdekében leghelyesebbnek tartjuk előadásaink sorában a következő rendet követni. — Mindenekelőtt szükséges közelebbről szemügyre vennünk és megvizsgálunk azt a kérdést, hogy tulajdonképpen *mit is kell értenünk háború alatt?* Ez a kérdés első pillantásra igen egyszerűnek látszik ugyan, de majd meg fogjuk látni, hogy tárgyalása közben egy csomó olyan probléma merül föl, amely már régidő óta foglalkoztatja a philosophusok, politikusok, államférfiak figyelmét s amelyekre feleletet kell keresnünk, ha a háború és erkölcsiség között levő viszonyt világosan akarjuk látni és a háborúnak az erkölcsi, szellemi életre való hatását megállapítani óhajtjuk. E probléma vizsgálatának keretében keli megfelelnünk a következő kérdésekre: mik a háborúnak okai? melyek a háborúnak lehetséges céljai? mely háború jogosult és mely jogosulatlan, melyik igazságos és melyik igazságtalan? és végül itt kell megállapítanunk azt is, hogy mi teszi tulajdonképpen a háború *lényegét?* Meg kell állapítanunk, hogy a háború egy nagy antiusmiát foglal magában, amely antinómiának magyarázatát a következő előadások fogják adni.

A második kérdés, amelyet felvetünk és amelyre feleletet keresünk, ez: *mi az erkölcsiség?* Ma az erkölcs szó meglehetősen gyanús hangzásúvá lett, mert sok olyan dolognak jelzésére használtatik a felületes scribensek körében,

amelyeknek az erkölcshez tulajdonképpen semmi köze nincsen. Nem fog tehát ártani egy kissé tüzetesebben venni vizsgálat alá az erkölcsiség fogalmái s megállapítani annak *lényegét* s azt az elemet, amely tulajdonképpen éltető magvát s gerincét képezi.

Ezen két alapfogalomnak, a háborúnak és erkölcsiségnek — megállapítása után vizsgálni fogjuk *azt a viszonyt, a melyben a háború és az erkölcsiség állanak egymással*. Látni fogjuk itt, hogy a háború igen különböző ériekelésben részesítendő ama cél szerint, amelynek érdekében a háború viseltetik. Ezekre a kérdésekre vonatkozó vizsgálatok meg fogják mutatni azt is, hogy a háború az erkölcsiség s általában véve, a szellem műveltsége szempontjából milyen jellemvonással bírhat, illetve milyen jellemvonással kell bírnia szükségképpen.

A háború és az erkölcsiség viszonyának általános vizsgálata természetesen vezet át a következő kérdések tárgyalására: miiyen viszony állapítható meg a háború s az erkölcsiség mai állapota között? 2. Milyen viszony állapítható meg a háború és az erkölcsitelenség mai állapota között? 3. miiyen értelemben nevezhető a háború erkölcsi értékek rombolójának? 4. milyen értelemben nevezhető a háború erkölcsi értékek kútfejeknek?

Ezeknek a kérdéseknek tárgyalása után fogunk áttérni előadásunknak végső szakaszára, amelyben *a Ijábanorunak a nemzeti élethez, az egész nemzet erkölcsi újjászületéséhez és világnézetéhez való viszonyát* vizsgáljuk.

Második előadás.

A háború fogalma; okai; céljai; az igazságos és igazságtalan, a jogos és jogtalan háború.

Kétségtelen dolog, hogy háború csak egyes nemzetek és népek között, illetve egyes nemzetek és népek körén belül egyes nagyobb pártok között lehetséges. A háború tehát a nemzeti életnek, illetve a népek életének jelensége, és pedig olyan jelensége, amelyben a nemzetnek, népnek legsajátosabb tulajdonságai, céljai, vágyai, törekvései nyernek kifejezést. A háború tehát mindig valamely nemzet vagy nép lényegének, benső mivoltának, értékes és értéktelen tulajdonságának phaenomenológiája, tünetkezése.

Ha már most a háború fogalmával tisztába akarunk jönni, szükséges abból a tényből kiindulnunk, hogy a háború valamely nemzet életének lényegbe vágó és lényegét feltűnítő jelensége.

A világtörténelem nem ismer egyetlen életrevaló és nagyraihivatott nemzetet sem, amelynek életében a háború ne lett volna egy szükségszerű és elkerülhetetlen tényező. Bárminő paradoxonnak is lássék első pillantásra állításunk, mégis egy el nem tagadható tény foglalt magában: a háború a nemzetek életének szükségképpen és ki nem küszöbölhető tényezője. Ezen állításunk paradoxon látszata el fog tűnni, mihelyt egy nemzet életének lényeges jegyeivel tisztába jövünk.

E kérdés tárgyalásánál induljunk ki az egyes ember életének vizsgálatából, annak biológiai tényezőit már apriori adottakul tekintvén. Az embernek minden más élőlénnel szemben megkülönböztető jellemvonását abban kell keresnünk, hogy eszes mivolta képessé teszi őt a *szabad* cselekvésre. Az ember arra van elhiva és rendelve, hogy esze által vívja ki maga számára azt a szabadságot, amelyet neki semmi féle külső, idegen hatalom meg nem adhat, mert ez a szabadság tulajdonképpen nem egyéb, mint saját, szellemünkben gyökerező törvény előtti meghajlás. Az egyes ember, hogy röviden fejezzük ki, amit mondani akarunk, a szó legnemesebb értelmében vett *autonómiára* van rendelve. Az ész által meghatározott akarat a maga cselekvésében teljesen szabad, mert azokat a célokat valósítja meg a maga cselekedete által, amelyeket az ő számára az ész felad, mint megvalósítandókat. Az ész által meghatározott akarat az erkölcsileg értékes, a jó akarat, mely által az ember a libertás humana magaslataira emelkedik; míg az ész parancsszavával szemben az érzéki-ség, az ösztönök, a hajlamok és vágyak szavának engedelmeskedő akarat az erkölcsileg értéktelen, a rossz akarat, mely által az ember a servitus humana mélyeire süllyed alá.

A megvalósítandó célokat tehát az ember elé az ész tűzi ki; az ész állapítja meg, hogy mit *kell* cselekednünk, ha az ember névre méltók óhajtunk lenni; az ész állapítja meg célok és ideálok alakjában azokat a nagy és nemes feladatokat, amelyeknek megoldása, vagy amelyek megoldására való törekvés az emberi életet értékes tartalommal tölti be s ezáltal a puszta biológiai szín felé emeli. Ezeket a nagy célokat megvalósítani, ezeket a nagy feladatokat megoldani azonban csak akaraierős és szilárd egyének képesek. Hiába való az észnek minden verejtékes fáradozása és tüneményes tevékenysége, ha hiányzik az akaratnak ereje arra, hogy az ész által

kitűzött cél megvalósítására törjön semmiféle akadálytól vissza nem riadva. Az emberi nemnek legszomorúbb alakjai kétségkívől azok, akik az orosz író, *Goncsarov* egyik regényalakjának *Oblomovok* mintájára, mindig csak a legjobb szándék mellett maradnak, mert erejük megrokkban, mihelyt e szándéknak kivételére kerül a sor. És a Peer Gynt-i ábrándozás minden tett felett a lélekharang szerepét viszi. Ámde megfordítva is áll a tétel igazsága: a miként az ész tevékenysége által megállapított ideál az akarat által valósulhat meg csupán, aként az akarat is csak az ész által kitűzött feladatok megoldása által nyer értéket. Az emberi cselekvések világában szüksége van az észnek egy erős, kitartó akaratra, hogy ideáljai megvalósulhassanak, de az akaratnak is szüksége van az észre, ha azt akarja, hogy cselekvése értékes legyen. Az erős akarat az ész tevékenysége nélkül csak amolyan dura massa, mely élet nélkül fog szűkölködni mindaddig, amíg az ész fénye előtte derengeni nem kezd. Az akarat, legyen bár ereje minden képzeletet felülmúló, az ész vezetése nélkül vak és világtalan és éppen ezért erejét legtöbbször céltalanul pazarolja el, nem is gondolva arra, hogy ez a pazarlás egyúttal a szellem megvalósulását is akadályozza. Az ész nélkül cselekvő akarat tulajdonképpen nem is érdemes az akarat névre, mert nyers erő csupán, melynek legfőbb biológiai értéke lehet, de a szellem szempontjából merő értéktelen. Az erőtelen akarat a szellemnek szabad mozgását, a szellemnek önkifejlését, a szellemnek minduntalan való újjászületését akadályozza meg; a szellem mozgásáról, kifejléséről, percről-percre való újjászületéséről semmit sem tudó akarat pedig az embert állati sorsra és szolgai állapotba süllyeszti le. Az ész hiában látja azt a szabadságot, mint tündöklő, égi *ideált* maga előtt, ha akaratának nincs ereje, hogy ezt az ideált megvalósítsa itt e földi világban; az akaratnak hiába van

hegyeket mozgató ereje, ha szemeit behunyja az ész fénye előtt, mely neki a megvalósítandó ideált mutatja.

A miként minden teremtmény a világon, úgy az ember is, a maga *önállítása*ra, a maga lényegének kifejtésére tör s miként Lucifer, úgy az ember is, a maga önkifejtése közben egyebet nem adhat csak azt, ami az ő lényege. Ez az önállítás egy örökös soha meg nem szűnő tevékenység, amelynek formája az akarat és tartalma éppen az, ami az önáltatásra törekvő lénynek a lényege.¹ Ezért ez akarat csakugyan mindig a lényeket adja és az érzéki világban az cselekvés által megjelenő akarat az embernek legáltalább képe. Bármilyen is legyen azonban az a lényeg, amely az akarat által, az önállításban a maga megvalósulását nyeri, nincsen egyetlenegy lény sem a mindenségben, amely ne minden erejének megfeszítésével törekednék ennek a lényegnek kifejtésére, azaz, a maga önáltatására. Mert a hol ez az önáltatás megszűnik, ott megszűnik az élet is; és ahol hiányzik az erőnek elégséges mértéke az önáltatás teljességéhez, ott már megállapítható a pusztulásnak, elenyészésnek szomorú kezdete. A lényeg értékének csökkenése az önáltatás erejére nézve közömbös; de az önáltatás erejének csökkenése egyenesen a lényeg létét fenyegeti. Az önáltatás tényének ebből az első rendű fontosságából szükségképpen következik az, hogy minden lény a maga erejének teljes megfeszítésével törekedik elhárítani minden olyan akadályt, amely ezen önállításnak útjában áll. Sokszor a legdurvább, legnyersebb, sőt legvisszataszítóbb eszközöktől sem riad vissza, mert hiszen egyenesen megtámadott létének fenntartásáról van szó. Az is természetes és magától érthető dolog, hogy az önáltatás akadályának el-

¹ Az önáltatás fogalmára nézve v. ö. Böhm: *Az Ember és Világa* II. kötetének különösen I. szakaszát.

hárítása annál könnyebben sikerül, minél nagyobb az erő, amelyet a maga létében veszélyeztetett lény ennek az akadálynak ellene feszíteni képes. Minél erőteljesebb az akarat, annál könnyebben valósítható meg a kitűzött cél s annál biztosabb a lényeknek kifejtése. Minél kisebb energiájú az akarat, annál gyengébb az önállítás és annál kevésbé sikerül a lények kifejtése. Erős akarat mellett erős önállításban erőteljesen fejlődik ki a velünk született s értékre nézve igen különböző lényeg. Amit megállapítottunk az egyén életére nézve, alkalmaznunk kell azt a nemzet és a nép életére is. A *nemzet*, mint céltudatos egyének közössége, már egy magasabbrendű valóság, amelynek lényegét nem biológiai, hanem szellemi, ha úgy tetszik, pneumatológiai tényezők határozzák meg. A nemzet, ez a magasabb rendű valóság, éppenúgy, miként az egyes egyén, a maga önállítása érdekében küzd és tevékenykedik, legyen bár szó az életnek bármelyik területéről is. A nemzet, illetve a nemzet által alakított sociológiai közösség, az állam éppen azt tekinti a maga legelső és legfontosabb feladatának, hogy a maga polgárai önállításának megkönnyítése, megszilárdítása által szilárdítsa meg a nemzetnek és saját magának önállítását is. Az állam és az állam egyes polgárainak önállítása kölcsönös viszonyban áll egymással: minél erőteljesebb és akadálytalanabb az egyes polgárnak önállítása, annál erőteljesebb és akadálytalanabb lesz az államnak önállítása is, és viszont, egy olyan államban, amelynek önállítása erőteljes és akadálytalan, ott az egyes polgárnak önállítása is erőteljes és akadálytalan leendő. Itt csak az képezi kérdésnek tárgyát, hogy az adott viszonyok és körülmények között melyiket illeti az elsőbbség: az egyes polgár önállítását-é, vagy pedig az állam önállítását? Kétségtelen dolog, hogy a béke idején az államnak legelső teendője a maga polgárainak önállítását elősegíteni abban a biztos tudatban,

hogy minél erőteljesebb a nemzet egyes tagjainak önállítása és minél értékesebb az a lényeg, amely ezen önállításban megvalósul, annál erőteljesebb lesz és értékesebb is magának az államnak önállítása úgy befelé, mint különösen kifelé más idegen államokkal szemben. Megváltozik a helyzet és viszony, azonban a nemzet és állam megtámadtatása vagyis önállításának veszélyeztetése alkalmával. Itt már legelső és legsürgetőbb feladat az állam önállításának biztosítása, ha kell az egyes polgárok önállításának megbénítása vagy esetleg teljes feláldozása árán is.

Béke idején a nemzetnek egységes életét az a *közakarat* biztosítja, amely a polgárok ideális céljainak és akaratának mintegy közös eredője és amely éppen ezért annál hatalmasabb és erőteljesebb, mennél hatalmasabb az egyes polgárok akarata s minél erőteljesebben tevékenykedik az ideális célok megvalósítása érdekében. A béke idején azonban ez a közakarat, — amely éppenséggel nem valamely mythikus és mystikus hatalom, amint azok hiszik, akik „népakaratáról és „néplélek”-ről beszélnek — ez a közakarat a béke idején, a nemzetek és államok önállításának akadálytalansága esetén, mintegy eltűnik s előtérbe lépik sokszor az egyeseknek, az állam polgárainak erőszakos, önző, rideg, kíméletlen önállítása, amely szüli azután a mi korunkat oly élesen és nem előnyösen jellemző, szinte azt mondhatnók, cynikus *egyénieskedést*. A nemzet egyes tagjainak ez az erőszakolt és más értékek rovására történő önállítása igen természetesen csak azoknak részéről történhetik, akik egy nemzeti életnek értékességét felismerni nem tudják, mert hiányzik belőlök az az érzék, amely ennek a felismerésnek szerve, és amely érzéket csak a hosszas történeti folyamat fejleszthet ki és a szilárd alapokon nyugvó nemzeti élet gyökeresíthet meg. Bármint is álljon a dolog, az *teljesen kétségtelen, hogy* a béke idő-

szakában az egyének önállítása megnövekedik a nemzet és az állam önállításának rovására. Minél akadálytalanabb és erőszakosabb lesz az egyének jogosulatlan önállításának ez a túltengése, annál inkább lépik háttérbe a nemzetnek és az államnak kétségbe nem vonható realitásába vetett hit. Az egyén, a maga önző és sokszor bizony nem ideálisan tiszta köröcskéinek érdekében a nemzet fölé kezd emelkedni s a közakarat gyengülésével karöltve halad az egyéni akarat nagyzási hóbortja. A nemzeti élet békésen hömpölygő folyamában minden pöffeszkedő kényekedve szerint pancsol abban az elégtelt hiedelemben, hogy ez a folyam egyenesen és kizárólag az ő pancsolgatásai kedvéért hömpölyög oly békéségesen a maga megszokott medrében. A maga önállításában önző és rideg, a nemzeti élet iránt érzékkel nem bíró egyén arcátlan törtetéssel kerül a nemzeti életfolyam hullámainak legtetejére s Horatiussal együtt szavaíja jbüszke mosolylyal: „nos pomae natamus.”

A háború azonban, amely nem esetleges és véletlen folyamat, a mint alább majd látni fogjuk, a háború ennek a visszás, és a nemzeti életnek gerencét megtámadó állapotnak egyetlen csapásra végét veti; A maga önállításában, a maga lényegének szabad megőrzésében és szabad kifejtésében megakadályozott nemzet a háború eszközeihez nyúlva, minden tétovázás nélkül állítja a maga önállítását az egyes polgárok önállítása fölébe, sőt minden habozás nélkül állítja polgárainak önállítását a maga önállítása pusztá, engedelmeskedő eszközévé. A háborúban a nemzet mintegy öntudatára jut annak, hogy ímé, a béke idején is tulajdonképpen az én önállításomat kellene szolgálnia minden polgár önállításának, és most, a mikor önállításom veszélyben forog ősi jogommal élek, alárendelve az egyesek létét az én létezésemnek. A béke idején is csak erő és hatalom kérdése, hogy vájjon az állam,

mint a nemzeti erőnek leléteményese, megakadályozza-é az ő önállításának zavarását belülről jövő támadásokkal szemben s mihelyt a nemzet a maga értékének és hatalmának tudatára ébred, halogatás nélkül el is söpri azokat, kik az ő érvényesülésének útját zavarják. Mert a nemzetnek souverainitása nemcsak kiható és kifelé érvényesülő, hanem érvényesülnie kell ezen souverénitásnak befelé is, a saját életébe hatolólag. Ez az erő és hatalom azonban nem érvényesül és nem tűnik elő oly feltűnő módon, a míg az állam azt csak befelé, önállítását zavaró egyes belső támadásokkal szemben alkalmazza, de a maga teljességében és félreismerhetetlen módon nyilvánul meg, mihelyt az államnak, a nemzetnek önállítását kívülről jövő támadások zavarják vagy veszélyeztetik. A háború nem egyéb, mint valamely államnak a saját önállítása érdekében, ezen önállítás ellen elkövetett támadásokkal szemben való fegyveres fellépése.

A háború tehát a nemzeti életnek egy szükségszerű jelensége, amelytől a nemzet és állam létezése is igen sok esetben függ. Ha a háborút eként a nemzeti élettel való kapcsolatában vizsgáljuk, s annak szükségszerű voltáról meggyőződünk, úgy fogjuk találni, hogy teljes mértékben igaza van Hegelnek, aki „*Grundlinien der Philosophie des Rechts*” c. művének 324. §-ban a háborúról így nyilatkozik: „aháború nem absolut rossz és nem pusztá külső véletlenség, amely véletlennek alapja a hatalmasok vagy a népek stb. szenvedélyeiben van s tehát valami olyanban, a minek nem kellene léteznie.”¹ A háború egyenesen hozzátartozik az állam és állam kereteiben élő nemzetnek önállításához, elannyira, hogy bizonyos körülmények között a saját létezéséről mond le az a nemzet, amelyik a háborúról lemond, attól meghátrál, szí-

¹ Lásd Hegel összes művei sorozatában az i. m. 1840-iki kiadását,

vesebben választván a tunya békének kétes értékű kényelmét, mint a sorsdöntő küzdelemnek kétségkívül óriási veszedelmeit.

A háború ezen szükségképpeniségét talán senki sem látta oly világosan, mint Hegel s utána, a nagy német történész és politikus, *Treitschke*, aki szerint a háborúval együtt minden mozgalmat és levest — Werden — ki kellene törülni a történetből, mert a háború a hatalom kérdését van hivatva megoldani, a hatalom pedig az állami életet élő nemzetnek éltető levegője. Ezért Treitschke nem is habozik megállapítani, hogy a háború: „Politik kat' eksochén”^x — És kétségtelen dolog, hogy a háború az állami önállításnak egy olyan feltétele, amelylyel számolnia kell mindenkinek, aki az állami életnek bármely területén is munkálkodik: politikusnak, tudosnak, művésznek, kereskedőnek, iparosnak, földművelőnek egyaránt; de számolnia kell ezzel a ténynyel különösen annak, aki a háborút philosophiai szemmel vizsgálva, annak a művelődéshez és nemzetneveléshez való viszonyát megállapítani óhajtja.

Mindezekből a háború *jelentésére* vonatkozó megállapításokból természetesen következik, hogy a háború nem cselekvés, hanem állapot; és pedig egy olyan állapot, amely különböző formában bár, de kiterjed a háborúskodó nemzetminden rétegére, a harctéren küzdőkre és az otthonmaradtakra egyaránt. És kiterjed ez az állapot még azokra is, kik az állam önállításának zavart functioját arra használják fel, hogy illetéktelen úton és óriási mértékben fokozzák a magok önállítását az anyagiak terén, de elfeledkeznek arról, hogy ez a fokozás a szellemi-erkölcsi megbecsülésnek végtelen lefokozásával jár karöltve.

¹ V. ö. *Scheler*: Der Oenius des Kriegeres und der deutsche Krieg. 1915. — 28. és 42. lapjain.

Mindezek után a háborút következőleg határozhatjuk meg: *a háború egy oly nemzetnek állapota/amely nemzet minden rendelkezésre álló eszköz segítségével küzd valamely külső ellenség által megtámadott vagy fenyegetett önállítása érdekében.* Jól meg keli jegyeznünk azonban, hogy ez a meghatározás csak a jogos és igazságos háborúra vonatkozhatik, mert, a mint későbbi előadásaink során megfogjuk látni, az olyan háború, mely a pusztá haszon, vagy a hatalom birtokosának nagyravágyása által vezetettik, a szellem értékelésére számot nem tarthat. Már Hugo Grotius is a *De iure belli ac pacis* c. művében jól megkülömbözteti a *hasznosság* okából folytatott háborút az *igazságos* háborútól¹ s az igazságos háborúnak okait kutatva, a következő megállapításra jut: „Plerique bellorum très statuunt causas justas: defensionem, recuperationem, et punctionem”² azaz a jogos háborúnak Grotius három okát ismeri: a védelmet, az elhódított birtok visszafoglalását és a büntetést. A nélkül, hogy ezen megállapításnak bővebb tárgyalásába bocsátkoznánk, elég itt egyszerűen megjegyeznünk annyit, hogy a védelmet és a büntetést, valamint az elhódított birtoknak visszahódítását egyformán igazságos, helyes oknak tartjuk, mert mind a három tulajdonképpen a megtámadott és megsértett állami önállítás érdekében történik s következésképpen az öntudatos, erőteljes állami életnek szükségszerű, el nem utasítható következménye.

Az igazságos háborúnak itt felsorolt okaiból következik, de a háború jelentésére vonatkozó fejtegetésekből is nyilvánvaló, hogy a háború soha sem lehet *cél*, hanem csak *eszköz*. Az olyan háború, amely egyenesen célja valamely nemzet

¹ i. m. 11. könyv. 1. fejezet 1. §.

² i. m. II. könyv. 1. fejezet 2. §.

tevékenységének, nélkülözni fogja azokat a jellemvonásokat, amelyek az igazságos háborút kharakterizálják s az ilyen célképpen megvívott háború az egész emberiséget támadja s az egész emberiség büntetését érdemli meg. Az állam létezésének sine qua nonja a hatalom, amely által a maga céljait megvalósítani és polgárainak érdekeit megvédeni képes, de ez a hatalom azonnal az emberiség egyeteme ellen elkövetett erőszakká leszen, mihelyt általa egy más állam önállítása minden jogos indok nélkül veszélyeztetik. A háború csak akkor lehet igazságos, ha *eszköz* a harcoló állam önállításának érdekében s ha célja a szellem értékeivel ellentétben nem áll. Erről a kérdésről azonban a háború és erkölcsiség viszonyának tárgyalásánál fogunk bővebben szólni. Itt ezúttal csak annyit kell megállapítanunk, hogy a háború soha sem lehet cél, hanem csupán eszköz, a miként eszköz a fegyvert fogó harcoló polgár.

A háború a nemzet önállításának eszköze. A nemzet akadálytalan önállítása pedig csak a béke állapotában lehetséges s eként a háború nagy *ellentmondása* abban rejlik, hogy tulajdonképpen és egyetlen célja a béke lehet csupán. *A háborút minden államnak akarnia kell, hogy a a békét akarja.* Ebben a nagy ellenmondásban, amely a fennebbi fejtegetések értelmében egy tagadhatatlan tényt foglal magában, kell keresnünk mindazoknak az ellentmondásoknak gyökerét, amelyeknek száma nem csekély és amelyekre éppen ezért lépten-nyomon reáakadunk minden nehézség nélkül, mihelyt a háború jelentése fölött kissé tüzetesebben gondolkozunk.

A háború egy csomó értékbe vetett hitnek megingását, egy csomó értéknek elpusztulását jelenti, és mégis, a háború minden értékek legelső feltételének, a nemzet és az állam önállóságának érdekében vívatik. *A háború tehát értékek*

pusztulása árán teremt és ment meg értékeket. Ennek az ellenmondásnak is kiderül látszólagos volta, mihamarabb szem előtt tartjuk, hogy a háború csak a nemzet és állam önállóságából, illetve önállóságának védelméből nyer értéket és jelentést; ezen önállóság szolgálata nélkül ellenben csupán jelentés és érték nélkül való jelenség minden küzdelem és harc, melyet nemzet folytat nemzet ellen, állam vív meg állammal szemben. Ez az önállósága az államnak kényszerít arra, hogy értékek pusztítása árán védjük meg az értékeket, azaz, — az értékek időleges elértéktelenítése árán biztosítjuk az értékek teremtésének békés folyamatát. Biológiai és socialis értékek pusztulása árán menthetjük meg az ideális és örökkévaló eszményeket. A tapasztalás bizonyossága szerint a háború egyenesen a béke méhéből születik, hogy ő maga ismét békét teremtsen. Az előbbinél szilárdabbat, tartósabbat és értékekben gazdagabbat. Mihamarabb az önmagában vett értékeknek — a jónak, a szépnek, az igaznak — tisztelete csökkeni kezd, a talaj azonnal kezd alkalmassá válni a háborúra s a háború azután a béke fönntartása, vagy mondjuk, a béke létezése érdekében, mintegy megoldja a béke bilincseit és kíméletlen védelmére kel a megtámadott önállóság érdekében s a legrettegettebb eszközöktől sem riad vissza, csak hogy a békét megteremthesse. A háború az érték ideiglenes értéktelenítése által védi az igazi értékeket és értékeket pusztít csak azért, hogy örökkévaló értékek megvalósítását, akadálytalan realizálódását tegye lehetővé. A háború által éppen arról teszünk bizonyosságot, hogy ezen örökkévaló, eszményi értékek becsét oly nagyra tartjuk, hogy készek vagyunk ezen értékek megvalósításának feltételeiről ideiglenesen lemondani (egyesek élete; egyesek szabad tevékenységei; az egyéni akarat respektálása stb.), sőt készek vagyunk ezen eszményi értékek egyes megvalósulásait is feláldozni, csak hogy megmentsük az értékeket.

A háború tényei között erőteljesen feltűnő az az ellenmondás is, hogy a háború az egyeseket bizonyos tekintetben teljesen megfosztja akaratuktól az által, hogy egyetlen akarat békói közé veri az egyeseket egy nagy cél érdekében. A háború teljesen társadalomellenes eszközökkel, antisocialis természetű tényezők segítségével teszi egyeseknek millióit egy olyan socialis egésszé, amelynek ereje felülmúlja intensitás tekintetében a békés állapotnak minden socialis közösségét. A háború megszünteti az egyesek hatalmát, hogy annál erőteljesebb legyen az egyesekből alakult államnak hatalma. Ez az ellenmondás is, amelynek megértése nem csekély fontosságú az állam ismeretelméleti megértésének szempontjából, — ez az ellenmondás is merőben eloszlik, mihelyt magunk elé idézzük azt aényt, hogy a háború a békének, egy állam akadálytalan önállításának eszköze s mint ilyen a maga részéről sem riad vissza semmiféle nagy áldozattól, amelyekre az egyeseket az elérendő eszményi cél megvalósítása érdekében reákényszeríti. A háborúnak éppen ebből a jelentéséből kifolyólag nyeri a socialisnak értékjegyet minden, ami a háború előtti békés állapotban antisocialis vala és kivéttetik az erkölcsi ítéls köréből az, ami a békés időkben a leghatározottabb erkölcsi elítéltetés tárgya volt. Az elérendő eszményi cél érdekében le kell mondanunk az egyes, most már alárendelt fontosságú célok megvalósításáról, mert minden erőnek egy irányban kell haladnia s egy akaratnak megvalósítását segítenie.

Előadásaink eredményeit összefoglalva, a következőket állapítjuk meg: a háború jelentése a nemzeti és állami önállításban gyökerezik; a háború nem egyéb, mint egy államban szerveződött nemzetnek törekvése önállításának minden eszközzel való biztosítására s ebből kifolyólag a jogos és igazságos háború soha sem lehet cél, amint ezt már Hugo

Grotius is jól látta, hanem csak eszköz. A nemzeti önállítás akadálytalanságának, a biztosított békének eszköze. A háborúnak ebből a jelentéséből érthető meg mindaz az ellenmondás, amely a háború jelenségével jár, de amely ellenmondás mindig a háború jelentéséből fakad és onnan nyeri megoldását is.

Harmadik előadás.

A kultúra és erkölcsiség jelentése; szerepük a nemzeti és állami élet terén.

A háború és a művelődés, illetve az erkölcsiség viszonyának vizsgálatában eljutottunk immár addig a pontig, ahol a kultúrának és az erkölcsiségnek fogalmával kell kissé tüzetesebben foglalkoznunk.

A kultúra fogalmának megértésénél mindenekelőtt azzal kell tisztába jönnünk, hogy a kultúra a maga lényegében merőben különbözik attól, amit rendszeren *civilisatio* szóval szoktunk jelölni. A *civilisatio* tulajdonképpen polgáriasultságot jelent s már ezen jelentése által utal arra, hogy létrejöttét bizonyos történelmileg kifejlődött helyzetek, történelmileg kialakult szokások, törvények előtt való meghajlásnak köszöni s ebből a tényből következőleg a *szabadság momentuma* hiányzik e fogalomból. A *civilisatio* folyamata bizonyos mértékben külső, szorító tényezők hatása alatt jön létre, sokszor merő gépiességgel, mechanikusan, mintegy az egyén akarata nélkül. A *civilisatio* — hogy így fejezzük ki magunkat — egy szilárd alapokon nyugvó, a maga érdekeit szemmel tartó állami életnek keretein belül, az egyeseken *végbe megy* s az egyéni akaratot formálva, azt a kultúrára, a szellemnek megművelésére alkalmassá, fogékonnyá teszi.¹ A *civilisatio* tehát

¹ A *civilisatio* és kultúra különbségére nyomatékosan mutat rá K. Joel: *Neue Weltkultur* (1915) c. művében.

nem azonos és nem egyjelentésű a kultúrával, hanem annak előfeltétele, vagy helyesebben mondva, megelőzője.

A kultúra fogalmának lényeges alkotó mozzanata az a *szabadság*, amely nem jogi természetű és társadalmi jellegű, hanem merőben egyéni, individuális, mert az ember lényegét alkotó szellemnek legmélyéről fakad, abban a szellemben gyökerezik és belőle nyeri a táplálékot. Éppen a szabadság mozzanata az, ami által a kultúra a természettől különbözik. A kultúra a szellemnek alkotása, a szellemnek megvalósulása, a szellemnek különböző irányú önkifejlése s ebből következőleg éppen a bensőiség által különbözik mindattól, ami szükségképpen, csupán objektív szükségszerűséggel létesül.¹ Mindannak, ami a kultúra névre igényt tart, a szellemnek lényegéből, az öntudatból kell fakadnia, mert a mi nem fakad ebből az öntudatból s tehát nem gyökeredzik a szellemnek lényegében, az csak külsőleges „rakománya” lehet a léleknek, de annak nem gyümölcse, nem sarja a szellemnek s következőképpen értéke is csak amolyan külsőleges, eszközi. A gépiesen elsajátított ismerettömegnek, melynek súlya alatt sokszor tönkregörbed a modern ember, a nevelés által belepréselt szokásoknak és a kívülről hozzánk tapadt „erkölcsnek” éppenséggel semmi köze sincs a kultúrához, mivel a bensőiség s a szabadság mozzanata hiányzik mindegyikből. A kultúra a szellemnek megmívelése a szellemnek tevékenysége által; minél tevékenyebb a szellem, amely bennünk lakik, annál erőteljesebben fejlődik ki lényege s annál csillogóbb fényben fog ragyogni mindaz az érték, amelynek becsé önmagában van: az igaz, a jó és a szép. A kultúra tehát

¹ v. ö. Kani meghatározásával a *Kritik der Urteilskraft* S3;1-ban: „die Hervorbringung den Tauglichkeit eines vernünftigen Wesens zu beliebigen Zwecken überhaupt, befolglich in seiner Freiheit.”

a szellemek megmívelését jelenti — cultura mentis — a szellemnek szabad kifejtését mindazokkal az eszközökkel, amelyek a szellemnek lényegével nem ellenkeezvén, e kitűzött célnak elérésére alkalmasok. A kultúra a szellemnek mélyéről fakadván, a szellemek lényegét valósítván meg, végső célú mindig önértékek realizálását, azaz a jónak megvalósítását a gondolkodás területén, az igaznak megvalósítását a cselekvés mezején, a szépnak kialakítását a műalkotás és a műszemlélet terén, — tűzi ki s ebből következőleg a kultúra ott fog állani a legmagasabb fokon, ahol ezeknek az önértékeknek, azaz, ezen önértékek forrásának, foglalatának, a szellemnek megvalósítása a legmagasabb fokot érte el. (Görögország Perikies alatt; Olaszország a renaissance alatt; Németország a 19. század első felében.) A kultúrában az önértékű, a szabad és öntudatos szellem a maga megvalósulását szemléli; kultúráról csak ott lehet szó, ahol egyesek vagy nemzetek önértékű, eszményi célok megvalósítására törnek, szabadon, teljes erővel, az öntudatnak semmi akadályt nem ismerő elszántságával. Ahol az eszményi célok hiányoznak, vagy ahol az eszményi célokra való törekvés erőtelen s nem az egyesek öntudatából fakadó, ott kultúráról beszélni csak felületes scribensek fognak, akik előtt a fogalmak jelentése ismeretlen dolog. Az a nemzet, amely a maga „kultúráját” készen, mint sikerült gyári portékát veszi át más, idegen nemzettől, az a nemzet valóban kulturátlan, mert az ő úgynevezett „kultúrája” akár a középiskolákban és egyetemeken, akár művészeti csarnokokban és jól berendezett szakiskolákban tanítják, a kultúra nevet meg nem érdemli, éppen mivel az nem az ő kultúrája, nem az ő szellemének, szabad, öntudatos tevékenysége nyomán kelt életre és öltött alakot. Az a nemzet, amelyik minduntalan a szomszédba megy az ő kulturális szükségleteinek kielégítésére, az ilyen nemzet tulajdonképpen saját magának

lényegét készakarva öldöklí meg szép csendesen *éppen* az által, hogy a maga szellemének sajátos vonásait kitörli lelkéből az idegen kultúra kényelmes elsajátítgatása által. A szellemileg tunya nemzetek soha sem lehetnek szabad nemzetek a szónak igazi értelmében, és soha sem lehetnek öntudatos nemzetek, akiknek akaratát és lényegét tisztelnie kell mindenkinek, aki a szellem értékelése iránt érzékkel bír. Az írás szava mindig igaz marad: egyeseket és nemzeteket egyiránt a szellem teszen szabadokká. És aki a szellem tunyaságának párnáira hajtja le fejét, az mint szolga fog majd ébredni fel. Minden nemzet az egész emberiségnek, az egész emberiség életében és tevékenységben megnyilatkozó szellemnek tartozik azzal, hogy a saját szellemének jellemző vonását kifejtván, ezen sajátos vonások kifejtése által gazdagabbá, színesebbé, *valóbbá* tegye az egyetemes közszellemet. A kereskedő pún, a harcos assyr, a kéjelgő perzsa minden alkotása nyomtalanul tűn tova, de Homeros költeményei, Platon bölcsellete, Shakespere drámái és Goethe, Petőfi poesise megmarad örökké, amint az örökkévalóság részese leend és a szellem megvalósítását mozdította elő minden oly tudományos mű és műalkotás, amely a nemzet és egyén szellemének mélyéről fakad. Meri a kultúra a szellemnek legmélyéről fakad s amely nemzet a maga szellemének életét idegen táplálékkal tartogatja, ideig-óráig, az a kultúra névvel visszaél s a maga értékét fokozza le mindaddig, amig végül csakugyan méltóvá válik, hogy a nemzetek sorából irgalmatlanul kiirtassék.

Az erkölcsiség is, a szellemnek egyik megnyilatkozása lévén, a szellemnek alkotása és megvalósulása. Ha röviden akarjuk meghatározni az erkölcsiségnek lényegét, azt mondhatjuk, hogy az erkölcsiség nem egyéb, mint az emberi cselekvések területén, az ember cselekvései által megvalósuló

szedem. A szellem u. i. a gondolkozás által valósulván meg, szüli azt, amit logikailag értékesnek szoktunk nevezni, a cselekvés területén realizálódván pedig teremti az erkölcsileg értékest; első esetben t. i. a szellemre, mint gondolkozás által s a gondolkozás területén megvalósultra szoktuk alkalmazni az „igaz” értékjelzőt, míg az cselekedetek terén és a cselekedetek által megvalósuló szellemet „jó”-nak szoktuk nevezni. De megvalósulhat a szellem műalkotás által és a műszemlélés segítségével, ami által aesthetikai jelleget nyer s a „szép” értékjelző illeti meg. A jó tehát éppen úgy, mint az igaz és a szép, a szellemnek jelzője s az általa jelzett tevékenység és functio t. i. az erkölcsiség, a szellemnek egyik tevékenysége és functioja.¹ Ebből már most az következik, hogy az erkölcsiségnek, mint a szellem minden tevékenységének és alkotásának, a szellem mélyéből kell fakadnia, szabadnak és öntudatból eredőnek kell lennie, mert a szellemnek lényege a szabadság és az öntudat. Ezek szerint az erkölcsileg értékesnek jelzett cselekvések köréből száműzendő minden olyan cselekedet, amely nem a szellemnek bélyegét hordja magán, azaz minden olyan cselekedet, amely nem szabad, amely nem a cselekvő egyénnek öntudatából származik, hanem valamely külső hatalom parancsszavára, valamely a szellemmel ellenkező kényszerítő erőnek nyomása alatt jött létre. Az ilyen cselekedet u. i. nem áll a szellemnek szolgálatában, nem fakad a szellemnek mélyén s következésképpen nem is érdemli meg azt az értékjelzőt, amelylyet csak a szellemiség képét magukon hordó ritka cselekedeteket szoktuk megismertetni.

Az erkölcsiség az emberi cselekvések egész területét

¹ Ezekre a gondolatokra nézve lásd bővebben *Böhm: Ember és Világának* III. kötetét, az *Axiológiát* s főleg ennek utolsó fejezetét.

felöleli ugyan, de erkölcsileg értékes cselekedetnek, az az jó cselekedetnek csupán az olyan cselekedeteket minősítjük, a melyek a szellemből indulván ki, egyetlen céljuk az erkölcsi törvénynek megvalósítása tekintet nélkül arra, hogy vajjon ezen megvalósulás nyomán származik-e élvezet vagy haszon a cselekvő egyénre. Az a cselekedet tehát, amelynek célja az élvezet, az erkölcsiségnek köréből kizárandó, mert az élvezet a szellem megvalósulásának legmerevebb és leghatalmasabb gátolója, a mit eléggé bizonyít nemcsak az élvezet hajhászó egyesek élete, hanem az élvezetekért élő és az élvezetek sorában elmerülő nemzetek sorsa is. (Izrael a királyok alatt; Róma a császárok alatt.) Az élvezet soha sem lehet célja az emberi cselekvésnek, hanem csak kísérője annak s mintegy mutatója, hogy a cselekvés célja eléretett. A hol az élvezet a cselekvésnek célja lett, ott kiszikkadt a szellem életereje s a szervezet az idegek mámorában keres vigasztalást és hamis pótlékot a maga tehetetlenségének, testi és lelki impotenciájának leplezésére. A szellemi, nagy célokért hevülő egyénnek még élvezete is nemes, de erőteljes, mert nemeséget kölcsönöz neki és erőt az öntudatos szellem; míg a szellemi célokról mint sem tudónak élvezete minden nemeség és erő híjjával van, mert nem hatja át a szellemnek hatalma. Mély igazságot fejez ki a Kani megjegyzése, amely szerint az élvezetre — természetesen a szellem által meg-nemesült élvezetre — csak az tarthat számot, aki erre az erkölcsi törvény cselekvése által méltóvá teszi magát.¹ Félreértene tehát minket az, aki erkölcsi rigorisrnussal vádolna, mintha mi a testnek és az élvezeteknek prude megtagadói s megöklöklői lennénk. Mi is jól tudjuk, hogy az élvezetnek megvannak a maga jogai és meg van a maga funciója nem-

¹ *Kritik der reinen Vernunft.* — 835. sk. lapjain,

csak a testi, hanem a szellemi életnek körén belül is, de viszont az erkölcsi törvény megvalósíthatása és méltósága érdekében azt is követeljük, hogy az élvezet ne legyen kiszabott és raffinait eszközökkel megvalósított célja az emberi tevékenységnek, hanem csak kísérője annak, nemességet és értéket nyervén e tevékenységet mozgató s irányító szellemnek nemességétől és értékétől. Mert érték és nemesség dolgában nem mindenik élvezet egyforma. Az angol léleknek szájaíze szerint beszél Bentham, a mikor a bábjáték által okozott élvezetet minőség dolgában egy költemény élvezetével egy sorban helyezi, úgy okoskodván, hogy az élvezet az élvezettől csak erejének foka és nagysága, de nem minősége tekintetében különbözik.¹ Mi ezt a felfogást, amely alapján véve uralkodó és hangadó nemcsak az angol diplomaták és ügyvivők, hanem az angol nép és angol műveltek körében is, szeretnők az angol szigetek határai közé visszaszorítani, mert úgy vagyunk meggyőződve, hogy ez az utilitikus cifrába öltözött hedonizmus a szellem kialakulásának és fejlődésének a leghatározottabb ellensége. Vagy az élvezetnek egyeduralmát hirdetjük s ezen egyeduralom megteremtésének szolgálatába állítjuk tudományunkat, művésztünket, irodalmunkat s főleg színházainkat, vagy a szellem önértékéről teszünk vallomást s a szellem szolgálatába állítjuk minden tevékenységünket és minden tehetségünket. Az első álláspont kényelmesebb, csalogatóbb s a tömegnek hálájával bíztat, de a nemzetnek szempontjából az előbb vagy utóbb bekövetkezendő halált jelenti. Az utóbbi álláspont önmegtagadást, az egyéni vágyak, érzéki sóvárgások megtagadását jelenti s éppen ezért nem sok ké-

¹ v. ö. *Az erkölcsi érték philosophiája* c. művem II. részének fejtegetéseivel, Megjelent a mű 1911-ben.

nyelemmel kecsegtet, de a nemzetre s az egyesekre nézve az örök életet jelenti. És ez nem moralizálás, nem erkölcs-prédikálás, hanem azok előtt, akik nézni szeretnek s szemeiket nem hunyják be a világosság elől, azt hívén, hogy saját kis odújoknak fényén kívül nincs fény sehol, azok előtt, akik erősek és bátrak, hogy a jelszavak s a Mammon csengése előtt térdet és lelket ne hajtsanak, azok előtt akik nem a sár és bűz elemzéseiben keresik az örök dicsőséget, az ilyen lelkek előtt ez meg nem tagadható tény és el nem vitatható igazság. Amíg azonban jobb sorsra érdemes fiskálisok, tanulatlan, de pöffeszkedő újságscribensek, a törtetés művészetének doktorai határozzák meg egy nemzet világ nézletét, addig bizony bele kell törődnünk abba, hogy az élv és az élv megszerzésének eszköze uralkodjanak a közfelfogás felett s assan, de biztos lépéssel vigyenek közelebb mindennap a megérdemelt pusztulás felé. De a mint alább látni fogjuk, a háborúnak egyik jelentősége éppen abban keresendő, hogy ércszigorral mutat reá ennek a világnézetnek hitványságára, a melynek symboluma a szózott ökör és papundekli talp, de egyszersmind kötelességünkké is teszi ezen világnézet ellen kíméletet nem ismerő, ernyedetlen harcot indítanunk. Itt az élet vagy a halál kérdéséről van szó!

Az erkölcsileg értékes cselekedet célja az egyesnek korlátot nem ismerő élvezete soha sem lehet. De nem lehet a cselekedetnek célja a haszon sem. Az élvezet merőben alanyi s egyének szerint változó; a haszon ezzel szemben már tárgyi vonással bír ugyan, de mégis korlátja a szellem *szabad* és lényegi megvalósulásának, mert a haszon szempontjából cselekvő ember nem a szellemnek önértékére tekint, hanem sokszor semmiféle korlátot nem ismerve tora haszon megszerzésére. A haszon tehát a szellem szabadságának korlátozója lehet és a modern élet iparos tüleke-

désében csakugyan korlátozója is lett. Mert soha sem szabad elfelednünk, hogy a haszon csupán csak eszköz valamely célnak elérésére és értékét éppen azzal mérjük, hogy milyen értékkel bír az a cél, amelynek megvalósítását a haszon elősegíti.¹ Az életet imádó előtt ugyan a pénznek nincs szaga, amelyet azonban a finyásabb érzékűek csakhamar megéreznek s még lemosolyogtatások árán is távortartják magukat attól, aki a Mammon előtt kész lélekkel hozza meg a maga mindennapi áldozatát, miközben végleg megfélemedezik arról, hogy emberi lény csak a szellem értéke előtt hajlik meg néma tisztelettel. Aki csak haszon után fut, legyen az egyes vagy nemzet, az már csak az eszközöket akarja, de nincsenek céljai, nincs magasra vívó szenvedelme. Az az egyén, vagy az a nemzet, amely egész életét csak a haszonért folytatott küzdelemben pazarolta el, elvesztvén érzékét minden eszményi iránt, a fejlődés útján végleg megakad és a megszerzett hasznót a maga élvezeteinek eszközévé teszi. Példa erre a római császárság kora, mikor az *utile* a maga korlátlan uralmával vasigába hajtotta a világ népeit, amely vasigát azonban nagyon rövid idő alatt őrlött meg az az élvezet, amelyet a dőzsölő polgár a maga kincsével vásárolt drága áron: a szellem önértékének feláldozásáért.

A haszon után való törtetés, mihelyt a haszon megszerzése többé nem valamely célnak elérése érdekében történik, hanem maga is öncél lesz, azonnal elhomályosítja a léleknek szeméit s a lelkiösmeret energiája gyengül, míg végleg teljesen kialszik. Ez a gyengülő lelkiösmeret igen hamar talál megnyugtatót eleinte csak a kisebb komiszságokkal szemben, később azonban már az egészen kifejlett hitványságok

¹ V. ö. Böhm i. m. III. k. a hasznossági értékelésről szóló szakasz fejtegetéseivel.

íránt és elveszíti érzékét: az egyén vagy a nemzet teljes erkölcsi tompaságba süllyedt. Ebből a tompultságból, mint termékeny talajból fakad ki az élvezetnek vérvörös, mérgező virága, melyet azután gondosan ápolgat az eltompult társadalom irodalma, újságírása, „költői,” művészei, mozija és — szabad gondolkozása. A haszonnak éppen abban rejlik csodálatos természete, hogy mihelyt eszközből céllá válik, még csak egy hajszál választja el attól, hogy eszköze legyen nálánál egy elsőbbrangú értéknek, az élvezetnek. A haszonnak tehát választania kell: vagy lényegéhez hű marad és eszköze lesz a legnagyobb érték megvalósulásának, a szellem kifejlését és szabadságát mozdítván elő, vagy azt arrogálja magának, hogy öncélú tekintessék, de ebben az esetben azonnal, természetében rejlő kényszerűséggel lesz eszköze, az alatta álló értéknek, az élvezetnek. Az életerős és értékes lelkű egyének, illetve nemzetek a hasznot mindig csak eszközül tekintik, mert vannak a haszonnál értékesebb céljaik; a kemény energiájú, de lelkileg szegény egyének és nemzetek a hasznot öncélul tekintik, mint legmagasabb értéket állítják cselekvésük elé megvalósítandó célú s éppen ezért megsemmisülnek előbb vagy utóbb, mihelyt a haszon az élvezetnek válik eszközévé. Aki a szellemi élet fejlődésének során felébb emelkedni képtelen, az könnyörtelenül fog alázuhanni, hogy végre megsemmisüljön vagy új életre eszmélvén, újra kezdje a már megfutott utat.

Erős és életre méltó csak az, aki a szellem önértékébe vetett rendületlen hittel járja a maga pályáját, szenved, éhez, nélkülöz, bátran ül a megvetettek padjában, de cselekvésének egyetlen mértéke a szellemnek önbecse és a szellemnek szabadsága. Az ilyen egyén vagy nemzet értéktelen holminak tekinti az élvezetet, ha azt nem a szellem nemesíti meg, az „ördög” gyümölcsének a hasznot, ha aznem állítatik maga-

sabb, eszményi célok szolgálatába, amely célokért Ő örömet áldozza fel életét is, mert hiszen annak értéket éppen a veszélybe került eszményi célok adnak csupán. Aki a biológiailag adott életet tekinti a legfőbb jónak s oly boldog időkről álmadozik, amelyekben majd neki fog szolgálni minden, a mi él és ragyog, a melyekben a föld megmivelés nélkül terem meg gyümölcsét, a melyekben az embernek élete ezer évekre terjed s gyermekeinek száma ezrekre megy, az olyan már az élvezet és a haszon határai között lebegve, az emberiségnek igazi értékeit gyarapítani nem fogja soha s az erkölcsiség körén kívül tengeti siralmas életét.

Igazi erkölcsiség s tehát igazi erő, igazi élet, igazi boldogság csak ott van, a hol az élet eszményi célok szolgálatába állíttatván, maga is csak pusztá eszköz, a melyet készek és képesek is vagyunk feláldozni, mihelyt a cél megvalósítása azt követeli. És igazi kultúra, igazi míveltség csak ott van, a hol igazi erkölcsiség van, mert mind a kettő a szellemnek mélyéről fakad s a szellemnek szabad levegőjében virágzik. Hol nincs igazi erkölcsiség, ott nem kell keresni igazi kultúrát sem, mert onnan hiányzik az életnek értéket adó hatalma: a mindeneket teremő, éltető és fenntartó szellem. A míg az élvezet s a haszon szabnak célt cselekvéseink elé, addig a minden eszményít lenyűgöző önzés fog uralkodni a lelkeken, az önzés fog szerte járni a nemzet fiai között s fog bilincseket rakni a szellemnek szabad röptére. Az önzés által vezetett cselekedet a nemzeti életnek alapjait ásoztatja alá s az egyénnek tetszését, jólétét, élvezetét teszi mindennek mérőjévé és irányzójává. Az önzés etikája elébb-utóbb tönk szélére juttatja azt a nemzetet, a melyben nem volt sem elég erő, sem elég akarat arra, hogy ezt a rákfenéjét az életnek, félelmet nem ismerő elszántsággal irtsa ki testéből. Az önzés etikája s ezen ethika szolgáltatába állított kultúra

a hanyatlásnak eszközei: egyesek hitványságáért egy nemzetnek majd életével kell áldoznia. Önzés, élvezet, haszon — halálnak útmutatói; szellem, szabadság, öntudatosság — az életnek nyomdékai.

A nemzetnevelésnek nagy kérdése éppen ezen fordul meg: képesek leszünk-e egy véres küzdelemnek fenséges és megrázó hatása alatt állva az önzésnek, az élvezetnek, a haszonlesésnek halálos magvát kiirtani a nemzetnek lelkéből és az önértékű, a szabad, az öntudatos szellemnek szolgálatában állítani minden magyart, — vagy pedig az önzés, élvezet, haszonlesés martalékául dobjuk-e ezt az ezeresztendő, sokat szenvedett és nyomorgott nemzetet? Az önzés a magyar béke triumpháló bestiája vala. Kérdés, hogy a háború rettenetes ereje képes volt-e megfojtani ezt a diadalmaskodó fenevadat?

Negyedik előadás.

Háború és erkölcsiség; a háború és kultúra.

A múltkori előadásunkban azt a kérdést vettük szemügyre, hogy mit kell értenünk művelődés és erkölcsiség alatt a szó igazi, nemes értelmében. Láttuk, hogy az olyan cselekedetek s az olyan elmeművek, amelyek az élnek s hasznosulásnak állanak szolgálatában, az önzésből táplálkoznak s így merő ellentétben állnak az olyan cselekedetekkel és elmeművekkel, amelyek a szabad és önértékű szellemből fakadnak s amelyek az igaz és jó jelzőre méltán tartanak számot. Ezeknek a megállapításoknak fényében egészen világossá lesz előttünk az a viszony, amely a háború és erkölcsiség, a háború és kultúra között fennáll.

A háború értéke vagy értéktelensége, erkölcsös vagy erkölcstelen volta mindig attól a céltől függ, amelynek érdekében megvívatik. Már Aristoteles is jól látta, hogy a cselekvésnek tulajdonképpen három célja lehet: az élv, a haszon, a jó.¹ A háborúnak sem lehet ezeken kívül más célja és értéke sem igazodhatik más célok szerint, mint az említett három cél. A háborút u. i., amint második előadásunkban láttuk, államok és nemzetek viselik a maguk önállítása érdekében s a háború ebből következőleg olyan értékkel fog birni, mint amilyen értéket egy állam vagy nemzet a legfőbb

¹ *Ethico Nicomachea*, II. K. 13. f.

értékűi s így cselekvésének, egész tevékenységének legfőbb céljául vall. Másképpen kell tehát értékelnünk az erkölcsiség és kultúra szempontjából azt a háborút, amelynek egyetlen célja az élvezet megszerzése, másként kell értékelnünk azt a háborút, melynek irányítója a haza, és végül más értékelésben kell részesítenünk a háborút, ha erkölcsi és szellemi értékekért vívatik meg. Az az állam és birodalom, amelynek életében vezérszerepet az élvezet viszi, az élvezet megszerzése érdekében nyúl fegyverhez s az élvezet megszerzése érdekében, az uralkodó és hatalmaskodó kevesek kéjeiért áldozza föl ezreknek életét. Az ilyen államokban az egyeseknek egészen aljas önzése lesz úrrá a tömegek akarata fölött s a tömeg készséggel lesz ezen önzésnek eszközévé, csak-hogy ő maga is minden korlát nélkül szolgálhassa a maga élvezeteit. Az önzésnek ilyen korlátlan uralkodása mellett természetesen a béke sem lehet egyéb, mint csupa küzdelem, viszály, fondorkodás, árulás, megvesztegetés, s a békéből megszülető háború, amely egyesek hatalma és élvezete érdekében folyik, ismét csak ilyen „békét” képes szülni, míg végül teljes természeti szükségszerűséggel következik be az ilyen államok és nemzetek megérdemlett pusztulása. Ilyen államokkal találkozunk különösen a renaissancebeli itáliai államok között, amelyeknek életéről és politikai tevékenységéről, éppen a külső politikai eseményekre vonatkozólag, elrémitően sötét képet fest Burckhardt a renaissance kultúrájáról szóló klasszikus művében. Róma is akkor lépett a pusztulás útjára, mikor háborúit az egyes élvezete s hatalma kedvéért vívta. Más elbírálás és erkölcsi megítélés alá esik az a háború, amelynek célja az állam vagy nemzet hasznának gyarapítása pusztán magának a haszonnak a kedvéért. Már Hugo Grotius jól látta, hogy a *fraszonért* folytatott háború nem igazságos és jogosult háború s kétségtelen dolog, hogy el kell ítélnünk

a fejlettségnek mai fokán minden olyan államot és nemzetet, amely a maga hasznának, pénzének, nyereségvágya kielégítésének érdekében fog fegyvert és támad meg békés népeket. Mi elítéljük a haszonért folytatott, a hódító, a zsákmányoló háborút, mert elítéljük azt az erkölcsiséget, amelynek legfőbb ideálja a haszonértéknek megvalósítása. Ámde másfelől azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy erkölcsi szempontból mégis csak magasabbra értékelendő az a háború, amely egy egész nemzet és állam hatalmának, hasznának, mondjuk ki magyarul: nyereségvágyának érdekében vívatik, mint az, amely egész nemzetet és állami szervezetet tesz a maga eszközévé egyesek élve s hatalma érdekében. A haszonérték megvalósítása bizonyos mértékig kötelessége minden államnak, amelyik népének jólétét szeme előtt tartja s ilyen esetekben a haszon szempontjából folytatott háború lehet erkölcsileg indifferens, mert az általa megszerzett haszon csupán eszköz magasabb értékek, szellemi javak, ideálok megvalósítására. A haszonért folytatott háború tehát lehet *eszköze* a nemzet s a nemzet által az emberiség nagy értékeinek megvalósítására, míg az egyesek élvezete kedvéért megindított háború *csak pusztítása* lehet az emberiség szent javainak. Egy élvezetekért élő-haló népnek hódító hadjárata egészen más értékkel fog bírni, mint amilyen értékkel bír egy olyan hódító háború, amelyet az emberiség örök javai érdekében folytat valamely, nagy belső értékekkel bíró nemzet vagy állam. Az erkölcsiség és a kultúra szempontjából soha sem lehet közömbös tehát, hogy milyen értékek oltárán áldoz a háborút *indító* nemzet és milyen értékek szolgálatában áll a magát *védelmező* állam. Mert kétség sem fér ahoz, hogy a szellem megvalósítása szempontjából nem minden nemzetnek, nem minden államnak, nem minden népnek önállítása bír egyforma értékkel. Vannak olyan nemzetek, amelyeknek

önállítása az egész emberiségnek gazdagodását jelenti s a melynek védelmezése tulajdonképpen az egész emberiségnek kötelessége; de vannak olyan népek, amelyeknek szellemi alkata egyenesen káros az emberiség fejlődésének szempontjából s amelynek önállítását az erkölcsiség és kultúra érdekében korlátok közé szorítani ajánlatos. Itt a részvét, sajnálkozás, szívlágyulás semmit sem használ, mert ahol a szellemnek megvalósításáért, a szellemnek értékeiért folyik a harc, ott csak az erőnek, az akaratnak s a tétovát nem ismerő erkölcsnek van szava. Ilyen értelemben lehetnek az erkölcsiség szempontjából helyeselhetők, sőt elengedhetetlenek a büntető hadjáratok olyan népekkel szemben, akik önzésüknek és nagyzolásuk szavának engedve, durva hetvenkedéssel sértik meg az erkölcsi törvényt s gyalázzák meg önmagukban és önmaguk által az emberiségnek szentségét.

Erkölcös és az egész emberiség nagy céljait előmozdító természetesen csak az a háború lehet, amelyet az erkölcsi érték megvalósításáért küzdő erkölcsös nemzet a nagy szellemi és erkölcsi javak érdekében vív meg és megvív még akkor is, ha saját létét teszi érette kockára, mert erkölcsisége és magas szellemisége kényszerítik reá, hogy ha kell életéről is lemondjon, a szellem nagy javainak érdekében. Az erkölcsi törvény magaslatáról tekintve tehát csak az önértékek, a jó, a szép és az igaz fennmaradásáért folytatott háború nevezhető erkölcsösnek s az ilyen háborúnak szükségképpen kell bekövetkeznie ott, ahol ezeket az önértékeket az emberi gonoszság eltörölni akarja a nyomorúságos földi életnek köréből, amelynek becsét, erőt, tartalmat ezek az értékek képesek adni csupán. Az önértékek érdekében folytatott háború csakugyan erkölcsös és termékeny háború, mert indítója a szellem törvényei iránt való hódoló tisztelet, az a tisztelet, amely a fejlődés magas fokára jutott ember lelkének mozgató

rugója és magába foglalja mindazt, ami az emberi léleknek bátor lendületet, acélos erőt és meg nem rettenő akaratot ad. Az ilyen háborúi nem önös népek, érzéki szenvedélyek lobbantják lángra, hanem az a vaskényszerűség indítja meg, amelylyel a szellem a maga jogait megvédelmezni köteles. És ha a nemzet keretén belül és csak a nemzet keretén belül valósulhat meg a szellemnek minden értéke, akkor a nemzet életét átfogó állam önállóságának megvédelmezése a szellem iránt való kötelességünk is egyszersmind. Ilyen értelemben kell vennünk a *Hegel* szavát, amely szerint a háború erkölcsi mozzanata abban a kötelességben keresendő, amelylyel az állam a maga függetlensége és önállósága iránt kell, hogy viseltessék.¹ Az államban objektiválódó szellem tulajdonképpen önmagát védi, mikor az államnak és nemzetnek törvényül adja saját magok önállításának s ezen önállítás által a szellem értékeinek védelmezését. Minden háború csak annyiban erkölcsös és értékes, amennyiben közvetve vagy közvetlenül a szellem megvalósulását segíti elő, olyan feltételeket teremtvén, amelyek mellett az eszményi valóságok élete biztosítva van. Ilyen értelemben véve még az elveszített háború is értékes lehet, mert a reáfordított rengeteg áldozat és vér a szellemnek talaját termékenyíti meg s egyszersmind soha el nem felejthető tanúságot tesz arról, hogy kész volt egy nemzet mindenét áldozni a szent ideálok és az emberiség örök céljai érdekében. Aki elveszti földi életét szent ügy diadaláért, az örök életet nyer cserébe érte.

Ha a háborúnak célja bizonyos értékek megnyerése, akkor egészen világos dolog, hogy valamely nemzet értéklésének megismerésére a háború elsőrendű fontossággal bír. A nemzetek jelleme, kultúrája, erkölcsi felfogása, nemessége,

¹ *Grundlinien der Phil. des Rechts* 324 §.

szóval jó és rossz tulajdonságai, a háborúnak tükrében el nem törülhető vonásokkal tárulnak elénk s a háború megnyilvánítja előttünk mindazt, amit az élelmes ember a béke idején több-kevesebb furfanggal képes volt a nagy világ előtt ügyesen leplezni.¹ A háborúban mit sem ér a szenteskedő képmutatás, a szeretet negélyezése, a szüntelen morál-trombitálás, — a háború rettentő démona könyörtelenül hozza napvilágra mindazt, ami a léleknek mélyén lakik: a jót, a melyet eddig talán senki sem vett észre és a rosszat, a melyet eddig gondosan elrejtteni sikerült.

Azt mondhatjuk tehát, hogy a háború nem *szül* ugyan erkölcsiséget és nem *teremt* kultúrát, de *napfényre* hozza az eddig észre nem vett erkölcsi tulajdonságokat és lappangó szellemi erőket. És pedig — jegyezzük jól meg, — napfényre hozza nemcsak a *jó*, hanem egyszersmind a *rossz* tulajdonságokat is. Fényes bizonyossága ezen állításunknak a most folyó világháború, a melynek tükörében minden nemzetnek képe és arculata a maga kendőzetlen, igaz mivoltában mutatkozik, itt látjuk magunk előtt e népeknek erkölcsi és kulturális életét, nemes és nemtelen tulajdonságait és elbámulva vesszük észre, hogy íme, milyen mások azok a nemzetbeli államok, népek, a melyekről mi eleddig bizonyosan hittük, hogy lelküknek mélyéről ismerjük őket, sőt egészen bizonyosan tudtuk, hogy jobban ismerjük mi őket, mint ők minket. Ez a világháború azonban ijesztő fénnel világított be a lelkeknek mélyére és önvallomásra kényszerítve, megmutatta nekünk nemcsak azt, hogy mik és milyenek mások,

¹ így próbálja meg Wiwdt: „Die Nationen und ihre Philosophie” c. művében”(1916.) a német, angol és francia nemzetek jellemét megállapítani éppen a háború tanúságainak szemmeltartásával. V. ö. különösen a Vorwort és a VI. szakasz fejtegetéseit, melyek szerint a nép jellemének kidomborítására semmi sem alkalmasabb, mint a háború.

hanem könyörtelenül tartott ítéletet afölött is, hogy mik és milyenek vagyunk mi. A háború fenekestül forgatja fel ugyan az államok és nemzetek életét, de egyszersmind fel is rázza azt, hogy ébredjen az állam és nemzet ismét a maga öntudatára, ismerje meg önmagát, tartson ítéletet önmaga felett és szülessenek lelkében új, szent elhatározások nemes eszményi célok megvalósítására. A mint *Hegel* mondja, a háború a rothadástól óvja meg az államok életét: „Der Krieg als der Zustand, in welchem mit den Eitelkeit der zeitlichen Güter und Dinge, die sonst eine erbauliche Redensart zu sein pflegt, Ernst gemacht wird, ist hiermit das Moment, worin die Idealität *des Besonderen ihr Recht erhält* und Wirklichkeit wird; er hat die höhere Bedeutung, dass durch ihn, wie ich es anderwärts ausgedrückt habe „die sitliche Gesundheit der Völker in ihren Indifferenz gegen das Festwerden der endlichen Bestimmtheiten erhalten wird, wie die Bewegung der Winde die See von der Fäulniss bewahrt, in welche sie eine dauernde Ruhe, wie die Völker ein dauernder oder gar ewiger Friede versetzen würde.”¹

Ez az általános megállapítás a maga teljességében igazolódik ma is. Mert hiszen senki sem tagadhatja, hogy a mi erkölcsi életünk csakugyan a rothadás útjait járta és veszedelmesen hangzott fülünkbe a próféta szava: „a fejsze immár a fáknak gyökerére vettetett.” Az anyagi értékek teremtésében és kicserélésében oly fáradhatatlan ember elveszítette érzékét immár minden iránt, a mi nem volt anyagi, kézzelfogható s ami érzékeinken kívül esett, az reánézve nem is létezett. A valóság helytelen fogalmazása, az életnek egyoldalú értékelése a materializmusnak oly számtalan árnyalatát segítette virágzásra, hogy az ideális értékekbe vetett hit már csak

¹ V. ö. *Grundlinien der Philosophie des Rechte*. 324. §.

egy-egy „elmaradt” ábrándozó lelkében pislogott gyöngye és szégyenkező fénnyel. A mai modern ember az életet az élvezeteknek szolgálatába állította, pöffeszkedő lenézéssel hirdette, hogy *öncél* az élet, a melyet fenéig ki kell élvezni, megvetvén mindent, ami az élvezet egyedértékűségét tagadja. Ezzel az életiránnyal azután szükségképpen járt karöltve a kultúrának teljes elkülsőiesedése, elsekélyesedése elannyira, hogy az utolsó évek kultúrája csakugyan ellentéte volt mindannak, a mit az igazi kultúra alatt értenünk kell. Egész kultúránkból hiányzott az élet, az éltető gondolat s helyét a merev, schémák szerint dolgozó formalismus foglalta el, a melyből persze éppen a szellemiség lényegét és törvényét képező szabadság hiányzott. Nem akarunk mi itt példákra hivatkozni, de nem is szükséges, mert példa erre egész kultúránk a maga siralmas kietlenségével, meddő szószaporításával és nagyképű ürességével. Elveszítette a szellem a maga rugalmas öntevékenységet s munkáját nem az eszmék szabták meg, hanem a látható siker és várható haszon, amely pedig mindkettő a szellem szabadságának s tehát való életének akadályozója. A tudásnak holt anyagát rakosgattuk egymás hegyére-hátára türelmes görnyedéssel s azután kétségbeesve csodálkoztunk, hogy ezen türelmesen összehordozott anyag-kevercs előtt közönyös lélekkel halad el mindenki; holott az csak természetes vala, ha fontolóra vesszük, hogy ezen alkotmányunkból hiányzott az élet, az életadó és életet fakasztó szellem. A speciálisálódás terén valóban nagyot haladtunk, de ezen haladás közben teljesen szem elől tévesztettük a nagy általánost s éppen ezért egész kultúránkat a *vue d'ensemble* hiánya jellemzi oly siralmasan. Miveltük a tudományokat, de nem miveltük ki az emberfőt, pedig már *Széchenyi* figyelmeztetett a „Hitel”-ben, hogy minden művelődésnek végső célja a kimívelt emberfő lehet csupán. Az

emberfőt pedig nem adatok terhe míveli, hanem a szellemnek megtermékenyítő ereje, amely az öntevékenység nyomán szabadon fakad és hat át mindent, a mi élni akar és élni képes. A szellem életének elvesztésével járt együtt a szabadság elvesztése, amely azután az öntevékenység pusztulását, az öntudat fényének kialvását jelenti. Az ilyen élet csakugyan nem élet, sőt rosszabb magánál a halálnál is.

Amilyen volt kultúránk, olyan volt erkölcsiségünk is, melynek létezését is megtagadta az élvezetért és haszonért tülekedők serege, hogy teljes nyugalomban érezhesse magát minden szellemi köteléket lehányva lelkéről. Ahol itt-ott elvértve találkoztunk is az igazi erkölcsiség nyomaival, ezeket a nyomokat is siettek eltüntetni azok, akikre nézve még látása is az erkölcsiségnek utálatos vala. A külföldre futkározó óriások nem a magyar nép lelkének drága kincseit akarták életre kelteni, hanem a külföldnek szajha erkölcsével akarták gazdagítani azt a tősgyökeres, becsületes, önfeláldozó magyar lelket, amelynek élete és lényege előttük hétpecsétes könyv vala. Nem volt elég erejük arra, hogy magyarok legyenek s gyöngék voltak arra, hogy az erkölcsi törvény súlyát magukra vehessék. A saját kedves énjük szolgálatába állítottak mindent s értéket csak annak tulajdonítottak, ami az ők érdekeit mozgatótta elő. Trónra ültették az önzést s kényszerítették egy nemzetközi fővárosnak s ezen főváros hatása alatt álló vidéknek külföldieskedést negélyező közönségét, hogy ezen trón körül tisztelettel hajoljon meg s majd ezen „felség”-nyújtotta élvezetektől megittasodva, vad táncot lejtсен. Eszünkbe jut az ó-testamentom elbeszélése, amelyben Mózes zsidói egy aranyborjú körül járják az észbontó, örületes táncot. A helyzet csakugyan nem sokat változott. Önzés, élvezetvágy, a siker imádása, a divat tekintélyei előtt való meghajlás jellemezte a mi erkölcsiségünket, amelyből már-már úgy látszott, hogy

kiveszett az élet és elpusztult az ősi erő. Egyetlen értékül az élvezet és haszon tekintetett s az utilitikus egoizmus győzedelmeskedett az eszményiség fölött.

A háború egyetlen, de kíméletet nem ismerő lendülettel vont le a leplet kulturális életünk és erkölcsiségünk gyöngesége!, hibái, rákfenéje felül. Ez a háború félre nem érthető módon mutatta meg nekünk, milyen értéktelen, milyen nemesség és méltóság nélkül való a mi kultúránk, milyen élet, érték és tartalom nélkül való a mi u. n. erkölcsiségünk, de egyszersmind megmutatta azt is, hogy a szellemnek eszményi javai, ideális értékei, az erkölcsiség valódi gyökerei még nem veszték ki nemzetünk lelkéből, mert ebben a népben, melyet a nyugati mótör meg nem mérgezett, van erő, hatalom, élet. A háború megmutatja nekünk azt a nagy szellemi és erkölcsi süllyedést, amelynek a nép lelkétől való elszakadás nyomán szükségképpen kellett bekövetkeznie; de megmutatja azokat a nagy és bámulatos értékeket is, melyeknek megvalósítása által a szellemi életnek és az erkölcsiségnek napfényes, életetadó ormaira lendülhetünk föl, ha van bennünk is elég erő és SZÍVÓS akarat. Ezen tevékenység által a háború a *tisztítás* munkáját végzi a mi nemzetünk szellemi és erkölcsi életében, amikor az értékest különválasztja az értéktelentől, a nemest az aljastól s utat mutat arra, hogy ezeket a rettenetes tűzben kipróbált ősi értékeket miként valósíthatjuk meg a béke idején. A háború fergetegében érezzük meg igazán, hogy milyen halálszagu a mi egész kultúránk, amely nem a nemzeti lélek talajából fakadva, valósággal irtózott eredeti lenni, és kultúránkkal együtt mennyire élet nélkül való irodalmunk, művészetünk, nevelésünk, erkölcsiségünk, vallásos életünk. A háború tisztító tüzeiben világosan látható lett az a temérdek salak, amelyet ez a nemzet oly néma türelemmel cipelt magával évtizedek során és világosan látható lett az az eddig is sej-

tett, de most a maga egész borzasztó valóságában mutatkozó tény, hogy nemzeti életünk a maga összes vonatkozásaiban *egység* és *öntudat* nélkül senyvedett. Ezen egység és öntudat hiányozván, nem kell csodálkoznunk azon, hogy a szellem az érzékiségnek lett rabszolgája s az ösztöneinek élő, önző ember a jóllakott gyomrából felszálló ködöket tekintette eszméknek. A háború félre nem érthető módon mutatta meg nekünk, hogy a nemzeti élet talajáról elszakadva, számunkra a halál az egyetlen lehetőség, mert élet csak a szellemből fakad, a szellem pedig csak a nemzeti élet keretén belül valósul meg és terem virágokat.

A háború új életre sarkalván a nemzeteket, egységet teremt a széthúzó elemek között s öntudatra emeli azokat, akik eddig az emberi méltóság ismerete nélkül éltek. Az egység és az öntudat megerősödése nyomán megerősödik nemcsak az egyesek, de az államok méltósága is s az állam, amely eddig csak jogi kényszerintézmény és sokszor csak symbolum vala, most már mintegy szemléletivé válik és a szellem, a kultúra, az erkölcs, szóval a nemzet *igazi* életének lesz megvalósulási formája. Az eként fakasztott új életben már többé nem az állam lesz az egyesek szolgája s fejős tehene, hanem az egyes állítja magát az állam szolgálatába, mivel jól tudja, hogy az állam nemcsak pusztá fikció, amint az angol politika hiszi és tanítja, hanem személyiség, amely az egyének élete fölött álló ideális életet él.¹ Ezen ténynek megfelelőleg kell átalakulnia az egész államtudománynak és politikának, mely eddig az államnak csak jogi jellegével foglalkozott, de nem vette észre, vagy ha észrevette, nem hang-

¹ E kérdéseket igen érdekesen tárgyalja *Scfreler* i. m. 119. sk. lapjain, valamint W. *Jerusalem: Der Krieg im Lichte der Gesellschaftslehre* c. művének 85 sk. lapjain az államhatalomról és az államméltóságról szóló fejezetben. Megjelent a mű 1915-ben Stuttgartban *Erikénél*.

súlyozta, hogy az államnak gyökereit a népnek lelkében kell keresnünk és első sorban pszichológiai alkatát kell vizsgálat tárgyává tennünk.¹ Ezen vizsgálatok azután be fogják bizonyítani Hegel állításának igazságát, azt t. i., hogy igazi kultúra és igazi erkölcsiség csak a nemzet lelkéből sarjadt és onnan táplálkozó állam keretei között lehetséges, mert a népnek alanyi szelleme az államban, az állam keretei között megjelenő *közakaratban* válik tárgyias szellemmé, hogy azután megteremje azt az abszolút szellemet, a mely az emberiség örökkévaló, soha el nem múló eszményi értékeinek formájában nyilatkozik meg előttünk. — Az állam pszichológiai vagy még helyesebben az állam pneumatológiai alkatának pontos, szigorú vizsgálata fogja megmutatni azt is, hogy az egyének akarata soha sem kerülhet a közakaratnak fölébe, mint az utilisztikus önzés tanítja, hanem a kettőnek karöltve kell haladnia az abszolút szellem felé, hogy együttes erővel teremjék a szellemnek örökkévaló gyümölcseit. De meg fogják mutatni azt is, hogy a szubjektív szellem csak az államban tárgyiasulhatván, az egyén minden törekvése hajótörést szenved, mihelyt a nemzet lelkétől elváltan akar nagyot és szépet cselekedni.

A háború hatásai között tehát igen előkelő hely illeti meg az államméltóság tudatának megerősödését, amely a kultúra és erkölcsiség értégyarapodásának egyenes következménye. Meg kell már egyszer tanulnunk nekünk is azt, hogy az állam nem rajtunk kívül álló kényszerű hatalom, hanem mi magunk vagyunk az állam s következésképpen csak olyan lehet a mi állami életünk, amilyent kulturális,

¹ Ezt a gondolatot emeli ki a bécsi egyetem rektora, *Menzel* is, 1915. okt. 23-án tartott rektori beszédében, mely „Die Psychologie des Staats” c. jelent meg a bécsi egyetem actái között.

szellemi és erkölcsi öntudatunk fejlettségénél megérdemlünk. A háború megmutatta, hogy a mi népünk, amely az állami élet terheinek hordozója, tulajdonképpen az állami életnek gernce is és pedig, Istennek legyen hála, sokkal erőteljesebb, sokkal szilárdabb és egyenesebb gerince, mint a hogyan mi azt a béke napjaiban hittük.

Ez a háború megmutatta állami, szellemi, társadalmi életünknek és erkölcsiségünknek számtalan fogyatkozását, de megmutatta főleg azt, hogy a béke napjaiban imádott és forcírozott értékek nem az igazi értékek, amelyeket tehát legfőbb célul tekinteni vagy ostobaság vagy a tömeg és „vezető oszlopok” ízlése előtt való férfiatlan meghunyászkodás. A háború megmutatta, hogy az élvezetekért törtető önzés, a rothadás mélyére vezeti a nyitott szemű, de vak szellemű társadalmat és előbb-utóbb megássa egy nagyrahivatott és lelkében örökkévaló kincseket rejtő népnek a sírját. A háború azonban reámutatott arra is, hogy ez a sokat szenvedett, a saját vérei által is megvetett, félreismerett és sokszor önző célokért lelkiismeretlenül félrevezetett magyar nép él még a maga törzsgyökeres nemzeti mivoltában és büszkén vallja magát magyarnak még akkor is, ha vezetői csak néma zsörtölődésre képesek, mikor az ő neveléséről, az ő boldoggá tételéről van szó.

A háború kényszerré tette reánk nézve a nemzetnek Öntudatosná nevelését s ez a háborúnak kétségtelenül leg-súlyosabb problémája.

Ötödik előadás.

A nemzetnevelés feladata és célja.

Az előző előadásokban a háború jelentésével foglalkoztunk és vizsgáltuk azt a kérdést, hogy milyen viszony van a háború és a nemzeti élet, a művelődés és erkölcsiség között, illetve milyen hatásokat gyakorol a háború egy nemzetnek életére. Láttuk, hogy a háború igen különböző értékelésben részesítendő azon célok szerint, amelyeknek érdekében valamely állam fegyvert fog a másik állam ellen. Ezek a vizsgálatok megmutatták, hogy az erkölcsileg értékesnek és az emberiség fejlődésének szempontjából hasznosnak csak az a háború nevezhető, amelyet valamely szellemileg és erkölcsileg fejlett nemzet indít meg magasabb, eszményi célok érdekében. Az ilyen háború nyomán új élet fakad s a szellemnek önértékű javai, az igazság, jóság, szépség új fényben ragyog s az ilyen háborút viselő nemzetre újjászületés vár, ha vezetői képesek felismerni ezen újjászületésnek útjai és eszközeit és van elég erejük arra, hogy a nemzet szellemi életét a helyesnek felismert úton vezessék a végső cél felé. A háború tehát nem teremt új művelődést és új erkölcsiséget, de félreismerhetetlen módon mutatja meg azt, hogy milyen a nemzet szellemi és erkölcsi élete; a háború kényszerít arra, hogy vizsgálat alá vegyük újra az ember rendeltetésének kérdését, mert felmutatja azt a nagy űrt, mely a nemzet *tényleges* élete és *ideális* élete között tátong.

A háború kényszerítő hatása alatt, akarva-akaratlan, de elmélnünk kell nemzetünk ideális célja felől és keresnünk kell a módokat arra, hogy ezen célt meg is valósíthassuk a békének idején. Észre kell vennünk immár azt, hogy az elmúlt évtizedekben nem tettünk meg mindent, sőt ha őszinték akarunk lenni, be kell vallanunk, hogy vajmi keveset tettünk a *nemzet nevelésének* ügyében: nem viseltük szívünkön azoknak gondját, akik a nemzet testének törzsökét képezték, nem törődtünk azokkal, akiknek lelkében a nemzeti szellemnek számtalan kincse lappangott, várván, hogy életre keltsék azok, akiknek a nemzet vezetése kötelességük vala. A háború a maga nagy lelki megrázásaival, a maga mélyreható élményeivel reátereli figyelmünket a nemzet szellemi, erkölcsi életére és fölveti előttünk a nemzetnevelésnek kérdését és kényszerít reá sub poena non existentiae, hogy ezzel a kérdéssel végre foglalkozzunk komolyan, jelentőségének megfelelően.

Azt hisszük, senki sem fog ellentmondani annak az állításunknak, hogy az embert emberré tulajdonképpen a nevelés teszi. Csak az a kérdés, hogy mit kell értenünk nevelés alatt? Már magának a szónak alkata reávezet annak jelentésére: a nevelés alatt mindig olyan ténykedést kell értenünk, amely ténykedésnek nyomában gyarapodás, értéknövekedés fakad.¹ A szónak ebből a jelentéséből azután az is következik, hogy minden olyan ténykedés, amelynek nyomában gyarapodás és értéknövekedés jár, különösen a szellemi és erkölcsi élet terén, nevelői hatással bír még akkor is, ha az illető ténykedő ezen ténykedésének nem is tulajdonít ilyen nevelői hatást. Nemcsak az iskola nevel tehát és nemcsak a tanítók nevelők, hanem nevel minden olyan

¹ V. ö. Schneller: A nemzeti nevelésről c. dolgozatát. Athenaeum 1902. évf. és különlenyomatban is; a különlenyomat 8- s, k. lapjain.

intézmény és minden olyan személyiség, amelynek a nemzet életében bizonyos mértékű és kiterjedésű szerepe van. A nemzetnevelés ezek szerint nemcsak az iskolák és a különböző tanintézetek feladata, hanem kötelessége mindazoknak, akik a nemzet egészének vagy részeinek vezetésére vannak elhíva, elannyira, hogy csupán az iskola és tanintézetek, tanárok és tanítók nevelői tevékenysége nyomán, legyen bár ez a tevékenység még olyan lelkiismeretes és beható is, a nemzetnevelés meg nem valósítható. A nemzetnevelés megköveteli, hogy a nemzetnek mindegyik tagja azon a helyen, ahová állítatott, erejének legjavát szentelje a nemzet tagjainak nevelésére, ha ez a nevelés nem is terjedne túl az egyszerű példaadás határain. Mindenkinek, aki világos öntudattal és jogos büszkeséggel vallja magát a nemzet tagjául, éppen a nemzetnek érdekében kötelessége, hogy magát egyszer-smind a nemzet nevelőjéül érezze s cselekedeteiben egyetlen vezérlője legyen a nemzeti eszmének megvalósítása és a nemzeti eszme megvalósítására való nevelés.¹ Aki a nemzeti élet kereteiben való élestől csak a maga hasznát várja, mert önző lelke még nem volt képes az állatiság köréből kiemelkedni, az olyan egyén tulajdonképpen nem tagja a nemzetnek, amelynek nem biológiai egyedekre, hanem személyiségekre van szüksége, olyan személyiségekre, akik éppen, mert személyiségek, egyszer-smind nevelők is.

Minden olyan tevékenység, amely a nemzet szellemiségét, erkölcsiségét gyarapítja s ezáltal önállóságát, szabadságát előmozdítja, a nemzetnevelésnek is eszköze, mert az ilyen tevékenység nyomán a nemzeti élet értékben válik

¹ A nemzeti nevelésnek kérdéseit behatóan tárgyalja *Imre Sándor*: Nemzetnevelés c. művében (Bp. 1912.) és a „*Háború és a paedagógia*” c. értekezésében, amely a Budapesti Szemle 1915. évi 466. számában jelent meg.

gazdagabbá, mely gazdagodás egyszersmind az emberiségnek gazdagodását is jelenti. A saját magunk értékességét előmozdító cselekedetek és tevékenységek által növeljük a nemzetnek értékességét s a nemzet értékességének emelése egyetlen útja az egész emberiség értékessége nevelésének. Aki tehát saját tevékenységei által a nemzetnek nevelését mozdítja elő, az előmozdítja ezáltal az egész emberiségnek nevelését, mert a subjektív szellem abszolút szellemmé az állami és nemzeti életben objektiválódó szellem által lehet csupán.

A nemzet nevelésének célja az eddig elmondottak értelmében más nem lehet, mint a nemzet szellemiségének tökéletes kifejezése s ezen kifejezés által a nemzet értékeségének gyarapítása. A nemzet u. i. éppen a maga szellemiségének tökéletes kifejezése által válik nemzetté, s minél tökéletesebb ez a kifejezés, annál inkább nevezhető a nemzet valóban nemzetnek. Minden nemzetnek a maga zavartalan önállítása érdekében első sorban és mindenekelőtt arra kell törekednie, hogy magának, mint sajátos jellemű nemzetnek ideális eszményét minél nagyobb mértékben valósítsa meg, s ne csupán a történetre bízva a maga alakítását, hanem öntudatos tevékenységgel alakítsa önnmagát tagjainak öntudatossá, szabaddá való nevelése által. A nemzet minél inkább válik képessé arra, hogy tagjainak akaratát az ő egységének szolgálatába állítsa, annál erőteljesebb lesz, annál önállóbb, szabadabb s tehát annál értékesebb is lesz. Mert igaz ugyan, hogy a nemzet biológiai közösség is, a melynek tagjait közös életfeltételek kötik egybe, de ez a biológiai közösség egymagában, minden lelki és szellemi tényező közrehatása nélkül még nemzetet nem alkot. Sőt azt kell mondanunk, hogy ezek a lelki és szellemi tényezők valóban azok a tényezők, a melyek a történelem folyamán

és öntudatos érvényesítés által a nemzetet nemzetté teszik: első sorban ezek a lelki és szellemi tényezők a nemzetalkotó tényezők. És ez egészen természetes is, ha meggondoljuk, hogy egy nemzetnek lényegét az egyesek öntudatos akaratából képződött közakarat teszi, amely közös eszmények érdekében cselekedik s a maga teljes mivoltában lelki, szellemi tényezőkből szövődik egységgé. Gazdasági közösség, állami közösség, egyházi közösség, faji közösség, nyelvi közösség, történeti közösség, — ezek sem egyenként, sem összesen *még* nemzetet nem alkotnak, ha nincs meg a lelki-szellemi tényezőknek az az *állandó* egysége, a mely a nemzet fogalmának elengedhetetlen feltétele. Ilyen értelemben nézve a nemzetnek fogalmát, igaza van *Imre Sándornak*, a mikor a nemzetnevelés első feladatául a *nemzetté* nevelést vallja.¹ A nemzet lelkében ott élő, de kifejezésre nem jutó vagy csak ösztönösen megnyilatkozó lelki és szellemi sajátosságoknak kifejtése, *öntudatossá tétele* által valósul meg a nemzetnek ideális fogalma, ez a kifejtés és öntudatossá tétel pedig nem egyéb, mint nevelés. Ez a nevelés pedig egész életen át tartó folyamat az egyesek életében éppen úgy, mint a nemzetek életében s következésként a hol ez a folyamat megakad, ott a nemzeti élet öntudata elhomályosul, a nemzet önérzése megcsökik s veszendőbe mennek azok az értékek, a melyek a nemzetnek sajátos értékei s elveszvéen ezek az értékek, kárt vall ez által nemcsak a nemzet, hanem az emberiség is, a mely ezeket az értékeket nélkülözni kénytelen. Nemzetiségünk, azaz nemzeti sajátosságaink *nemes* kifejtése, eként csakugyan az emberiség iránt való kötelességünk, a mint ezt *Széchenyi* minden művében követeli. „Hivatásunk nem csekélyebb — mondja a *Keleti Népe*-ben

¹ V. ö. *Nemzetnevelés* 106 I. 152 s. k. I.

— mint eredeti sajátosságunkat kiképezve, a világot egy új nemzettel gazdagítani meg, a mit azonban csak kitűzött terv szerint érhetnénk el.”

A nemzetnek újjászületése csak az ilyen értelemben vett nevelés által érhető el. A háború kétségbe nem vonható érvekkel mutatta meg, hogy a magyar népben eleddig alig ismert, sőt a nép barátai által is, már-már kétségbevont kiváló tulajdonosságok lappanganak, a melyeket a nemzeti életnek kincsévé tenni eleddig megfeledezünk. Újjászületés lesz, ha ezeket a tulajdonságokat kellőleg értékelve ható valóságokká tesszük a békének idején s ez által a nemzetalkotó lelki-szellemi tényezőket más értékes és éppen a nemzeti élet erejét növelő tényezőkkel szaporítjuk meg. A nemzetnevelésnek feladata a háború után tehát az kell, hogy legyen, hogy ezeket a tulajdonságokat számbavéve, azokat kifejlessze, erősítse, öntudatosokká tegye s ez által új vérkeringést szüljön a nemzet testében, a mely a háború borzalmai után kettős ápolásra szorul. Ezt a feladatot azonban csak úgy teljesítheti a nevelés — amely, a mint már fennebb elmondottuk, a nemzet minden öntudatos tagjának egyforma kötelessége — ha először elhordja a nemzeti élet színteréről azt a sok salakot és értéktelen holmit, a mit a háború égett ki a nemzet testéből. A míg e salak ott éktelenkedik a nemzeti élet mezején, addig minden ideális törekvés hasztalan fáradság és minden nevelés már eleve célját tévesztett iparkodás leend. A nemzeti eszmények salaktalan levegőjére van szükségünk, hogy acélossá váljék nevelésünk és nevelődésünk folyamán az a közakarat, a mely a nemzetnek lényegét teszi és a mely könyörtelenül seper el útjából mindent, ami a közös nemzeti ideálok megvalósításának útjában hever.

Ennek a céltudatos nemzetté nevelésnek lesz feladata elsősorban megszüntetni a nemzet *egyes rétegei és osztályai*

között létező éles elkülönülést, amely a nemzet egységes öntudatának tagadhatatlanul legfőbb akadálya vala s a háború által kiégetett salakos tulajdonságaink legveszedelmesebbje. Az osztálytudat kialakulása és megerősödése természetesen volt az a vis tarditiva, amely minél erőteljesebb volt, annál inkább akadályozta meg egy egységes nemzeti tudatnak és közakaratnak oly mértékű kialakulását, mint a milyen a nemzet ideális fogalmának megalakulása szempontjából elkerülhetetlenül szükséges. Ez az osztálytudat egyfelől a nemzeti és állami eszmények iránt való gyűlöletet szította különösen azoknak körében, akik haszonleső vezetők szavain indulva, a nacionalismus hetyke megvetésével az Internationalismus zászlója alá sorakoztak, másfelől pedig olyan aggregátummá igyekezett az egységes államot alakítani, a melynek kényszerítő vezetését szívesen ragadta volna magához. Nem sokkal volt kedvezőbb a helyzet ott sem, a hol az osztálytudat kialakulni képes nem vala, de a nemzet tagjainak bizonyos rétege mégis egészen határozottan különült el a nemzetnek testétől: értem a földművelő és gazdálkodó emberek igen nagy csoportját, a melyben ott élt ugyan a nemzet iránt való szeretet és ragaszkodás, de ez a szeretet és ragaszkodás inkább ösztönös vala, mintsem öntudatos. A nemzetnek ebben a rétegében ott élt a nemzetnek, a fajnak szeretete, de a nemzet maga nem sokat tett arra, hogy ez a szeretet a nemzet életére nézve termékeny lehessen és még kevesebbet tett arra, hogy ez a szeretet legalább hálaára találjon azoknak sorában akik a nemzetnek vezetőiül, a nemzeti élet tevékenységének irányítóival hívtak el. A béke idején meginduló nemzetnevelésnek első feladatai közé kell hát sorolnunk ezt is: a földművelő és gazdálkodó rétege nemzetünknek a nemzeti élet integráns részévé teendő, a nemzet iránt való szeretete és a földhöz való ragaszkodása pedig olyképpen jutalmazandó

hogy ebből a nemzet egészének megbecsülése és hálája nyilvánvalóvá legyen. Itt sokat bölcsekedni nem lehet, de nem is szükséges. A háború fényesen igazolta azt, hogy a magyar nép azért a földért, a melyet hazájának nevez, meghalni is tud, zúgolódás, káromlás nélkül; és ez a halálra való készség talán mégis többre értékelendő, mint az az életre vállalkozás, amely a maga jövőjéért érdekében ismert buzgalommal gyűjti még most is e világnak javait, mert a Mammon szeretete az ő lelkétől elválhatatlan volt és az is marad minden időnkig.

A nemzetté nevelés feladata lesz a nemzeti közakarat tényezőivé tenni azokat az állampolgárokat is, akik nem a magyar faj tagjainak születtek s nem e faj nyelvén beszélnek, de a történelem folyamán a magyar faj jótéteményeit élvezték s a magyar állam keretei között keresték érvényesülésüket, amelyet igen gyakran több szerencsével találtak is meg, mint a magyar nyelvű és fajú magyarok. A különböző *nemzetiségeket* is az egységes magyar nemzet tagjaivá, ható tényezőivé kell tennünk, hogy ezáltal hasznosítsuk őket az emberiség részére és valódi értéket kölcsönözzünk nekik egy erőteljes, öntudatos, szabad nemzeti művelődés ősförásaiből. Meg kell mutatnunk ezeknek az idegen nyelvű magyaroknak, hogy igazi értékük csak akkor valósulhat meg, ha egy nemzeti élet keretén belül önkényt elhelyezkedve, ennek a nemzeti életnek minden áldásaiban részesülnek s a maguk sajátosságaik kifejtése által gazdagítják e nemzetet, amely viszont az ő sajátosságuknak kifejtését teszi lehetővé. Meg kell mutatnunk e haza minden nyelvű polgárának, hogy a nemzetté nevelés rájuk nézve is létezésüknek első feltétele, mert a művelődés legdrágább kincsei csak egy öntudatos és erőteljes nemzet méhéből szülehetnek meg, ezen drága kincsek nélkül pedig az emberi élet a maga jelentését

és értelmét veszíti el. Meg kell láttatni mindenkivel, hogy egy öntudatos és erőteljes nemzeti élet az értékeknek oly tömegét teremti részükre, amilyenről az egyes, elszigetelt ember, vagy faji csoportokba összeverődött polgár még csak álmodni sem merne. — A nemzetnevelésnek ez a feladata kétségkívül nem tartozik a könnyű feladatok közé, de feltétlenül megoldandó minden rendelkezésünkre álló és igénybevehető eszközzel. Nem kell megijednünk attól, hogy az egyes nemzetiségek a maguk sajátosságainak kifejtésére törnek, sőt erre irányuló törekvésüket elő is kell segítenünk. De nem szabad visszariadnunk a legkeményebb eszközöktől sem, ha azt tapasztaljuk, hogy ezek a törekvések, a művelődés és vagyonosodás örve alatt, tulajdonképpen a nemzeti közakarat egysége ellen törnek és azokat a lelki-szellemi tényezőket igyekeznek megsemmisíteni vagy legalább meggyengíteni, amelyek az öntudatos nemzetté alakulásnak és erőteljes nemzeti életnek feltételei. Az ilyen törekvésekkel szemben a nemzet leghatározottabb fellépésére és az államnak a maga méltóságának tudatából folyó, hatalmára van szükség. A nemzetté nevelésnek arra is kell törekednie, hogy a nemzetet ezen határozott fellépésre eléggé öntudatosá tegye és erőssé is arra, hogy az államnak szükséges hatalmát mozgásba jönni kényszerítse. A nemzetnek erőteljesnek, öntudatosnak és szabadnak kell lennie, hogy képes legyen saját magát azzá tenni, aminek lennie kell. Ilyen erő, öntudat és szabadság birtokába azonban egy nemzet sem jut, amelyiknek nevelése nem határozott terv és cél szerint folyik, mert a nemzet sajátosságainak kifejtése nem esetlegességek és ötlet gyümölcse, hanem kemény munka fáradtságos műve. Nemcsak az egyes osztályok és a nemzetnek egyes különvált rétegei állítandók a nemzeti egységnek szolgálatába és nemcsak az egyes nemzetiségek nevelendők a nemzeti

közakaratnak egységére, hanem a nemzet egységét kell szolgálniok az *egyes vallásfelekezeteknek és egyházaknak* is. A háború egyetlen táborba sorakoztatta az egész magyarságot osztály, párt és felekezetre való tekintet nélkül. Miért ne lehetne hát majd a békében is oly módon intézni a nemzetnevelés nagy munkáját, hogy a nemzetnek ez az egysége ne csak a nagy veszedelmek idején legyen élő valóság, amely hat, hanem a békének idejében is ez az egység, ez a meg nem törhető és még nem osztható nemzeti közakarat legyen a nemzet minden tagjának egyetlen eszménye, amelynek megvalósításán, erősítésén, tényesítésén, tisztításán dolgozunk kell szüntelenül, fáradtság és minden melléktekintet nélkül? A háború egy nagy feladatot tűzött ki elénk: a nemzeti egység megvalósítását. Ezen a feladaton kell első sorban dolgoznia a béke napjaiban a nemzetnevelés minden hivatott tényezőjének és a nemzet minden tagjának, ha nem akarnak hálátlanok lenni azok iránt, akik vérüket ontották ezért a nemzetért, amelyet nagynak, hatalmasnak, boldognak szerettek volna látni s amelyért meghalni nem tartották nehéz dolognak. — A nemzet egységének és a nemzeti közakaratnak szolgálatában kell állania tehát minden vallásfelekezetnek és minden egyháznak, mert a nemzeti állam keretében élő minden szellemi irányzatnak és minden társadalmi közösségnek a nemzet egységét kell előmozdítania és a nemzeti közakaratot kell szolgálnia. Ami ezt az egységet elő nem mozdítja vagy talán éppen ezen egység ellen támad, annak a nemzeti egység érdekében el kell némulnia és meg kell szűnnie, ha van elég erő és öntudat a nemzetben és a nemzeti életet átfogó, formáló államban. A nemzet kebelében élő minden vallásfelekezetnek nemzetinek kell lenni abban az értelemben, hogy tagjait a nemzeti egység nagy gondolatában neveli és akaratukat a nemzeti közakarat szolgálatára

ösztönözi. Éppen így minden egyháznak nemzeti egyháznak kell lennie, amelynek minden művelődési, emberbaráti, társadalmi tevékenységét a nemzeti egység gondolata irányítja és amely a maga speciális vallási, felekezeti céljait egyenesen alárendeli a nemzeti közakaratnak. A nemzetté nevelésnek tehát nem szabad figyelmen kívül hagyni az egyes egyházak tevékenységét sem. Igaz ugyan, hogy ezen egyházaknak, *mint* egyházaknak vezetésére, kormányzására a nevelésnek egyetlen fényezője sem lehet befolyással, de az egyháznak egyes tagjai aként nevelhetők, hogy a belőlük alakuló és általuk élő egyház a nemzeti közakaratnak szolgálatában álljon és céljait a nemzeti közakarat céljaival összhangzásba hozza s ha kell, azoknak egyenesen alá is rendelje. A nemzetnevelésnek arra kell törekednie, hogy az általa nevelt egyén személyiséggé válván, magát a nemzeti egység szolgálatára szentelje fel és a társadalmi, közösségi élet bármely területére állíttatva is, ezt a nagy célt, a nemzeti akarat megvalósítását, tartsa szemei előtt és annak érdekeit szolgálja az életnek minden körülményei közt.

Ebből már most az következik, hogy az öntudatossá nevelt nemzet, a melynek lényegét alkotó közakarat egységes és erőteljes, ellentmondást nem tűrő módon fogja elsöpörni azt a felekezetet vagy egyházat, amely az ő egységébe illeszkedni nem akar, hanem a maga sajátos céljainak háttérbe tolásával, esetleg éppen ezen egység ellen folytat titkos, de kitartó munkát.¹ Egy öntudatossá nevelődött nemzet, mint szellemi-erkölcsi személyiség, nem tűrheti, hogy az ő segítse-

¹ Az egyház és iskola, az egyház és nevelés, az egyház és a tudományos kutatás viszonyát illetőleg v. ö. Dr. Bartók György püspök: *Vallás és Élet. Egyház és állam.* c. művének (Kolozsvár 1906.) különösen 19. sk, 37. sk. lapjain foglalt fejtegetésekkel

gével támadjon ellene akárki is, aki az egységébe látszólag beleilleszkedni óhajtván, ezen jámbor óhajtság felhasználásával egyenesen a nemzet egységének megrontását tekinti feladatául. A háború immár végérvényesen megmutatta, hogy a magyar nemzetnek itt ezen a földön, amelyen ezer év óta küzd és vérezik, éppen az a történeti hivatása, hogy a szellemi fejlettség legnagyobb fokára emelkedve, minél öntudatosabb nemzeti életet éljen, minél teljesebb mértékben fejlessze ki istenadta tehetségeit, mert az ő élete az emberiség gazdagodása és létezése az emberiségnek életszükséglete. Történelmi jogokra való hivatkozással és szerzett jogok emlegetésével még senkinek sem áll jogában az, hogy éppen a történetiség ellen törjön és olyan célok megvalósítását tűzze ki életének feladatául, amelyek egy nemzet egész múltjával ellentétesek és jövőjének kifejtésében csak akadályozók lehetnek. A nemzetté nevelés szempontjából lelkes örömmel kell köszöntenünk minden olyan törekvést, a mely a nemzet akármelyik részének jólétét, szellemiségét, erkölcsiségét emelni akarja, de leghatározottabban kell ellene állanunk minden olyan törekvésnek, a mely a jólét emelésének ürügye alatt a szellemiség és erkölcsiség vagy éppen a nemzet egységének gyengítését célozza. A feladat kétségkívül nehéz, de egy öntudatos egységes nemzeti élet diadalmaskodni fog minden akadályon, mely virágzásának, emelkedésének útját szegni akarja.

Előadásunk eredményeként tehát megállapítjuk, hogy a háború tanúságainak felhasználásával, a háborút követő békés időknek legelső, legfontosabb, de legsürgetősebb feladata a nemzeti nevelés komoly megindítása leszen az állami és nemzeti életnek minden területén, hogy a magyar nép lapangó, eddig fel nem használt erkölcsi-szellemi sajátosságai minél teljesebb mértékben érvényesüljenek, hogy a magyar

nép magyarsága végre diadalmaskodjék a békés munka és közművelődés mezején is. A nemzetté nevelés feladata lesz egyesíteni a nemzet tagjainak és a nemzet kebelében fennálló különböző társadalmi, szociális rétegeknek, történelmileg kifejlett közületeknek esetleg széthúzó és ellentétes akaratát egy erőteljes nemzeti közakaratban; a nemzetté nevelésnek lesz feladata egy nagy ideális egység elé eszményi célokat tűzni ki s ezen eszményi célok szolgálatába állítani a nemzetnek minden egyes tagját nyelvi, felekezeti, faji és társadalmi különbségek nélkül. A békének céltudatos munkája kell, hogy kipótolja azt, amit a háborút megelőző évtizedek nemzedékei megtenni vagy nem tudtak, vagy nem akartak, vagy megtenni érdemesnek nem is tartottak. Ott kell ismét megragadnunk a munkát, ahol Széchenyi és Eötvös elhagyták; a nemzetté nevelés érdekében tisztán kell megállapítanunk az elérendő célt, világosan kell szemügyre vennünk a cél elérésére szükséges eszközöket és erőnk minden megfizetésével, öntudatos lélekkel kell rajta lennünk, hogy a megállapított célt minél előbb és minél teljesebb mértékben valósíthassuk meg. — A háború a nemzetté nevelés munkáját elodázhatatlan szükségként állítja az egész nemzet elé s követeli, hogy az erkölcsi és szellemi nevelés által, amely a népek megújulásának egyetlen eszköze, *újjászülessék* ez a nemzet, nyerjen új erőt, gyarapodjék örök értékekben s a maga értékes sajátosságának kifejtése által gyarapítsa az emberiséget. A háború kényszerít arra, hogy a magyar nemzetet végre neveljük *személyiséggé*, amelynek tevékenységét nem a pillanat élve, vagy a pimasz önzők haszna vezeti, hanem örökkévaló, soha el nem enyésző önmagukban értékes eszmények.

Hatodik előadás.

Nemzetnevelés és erkölcsiség; nemzetnevelés és közművelődés.

Az előző előadásokból talán eléggé kiviláglik, hogy az a nevelés, amely a háborút megelőző időkben jutott e nemzet tagjainak részéül, elégtelen és rendkívül hiányos, mert terv, és cél nélkül való volt.¹ Nevelésünknek ez a terv és céltudatosságot nélkülöző volta egészen magától értetődő, ha meggondoljuk, hogy terv- és céltudatosság csak ott kereshető, ahol öntudatosság és szabadság létezik, öntudatosság és szabadság pedig ott van, ahol az emberi tevékenységet nem a pillanat élvezetei vagy a kalmári haszon szempontjai vezetik és irányítják, hanem örökértékű és értékességükben minden más tényezőtől független eszmények. Csak az a nevelés nevezhető valóban nevelésnek, amely minden megalkuvás nélkül, a szó legnemesebb értelmében vett *eszményi* nevelés. A nevelésnek végső célja nem lehet az, hogy az egyéneket jól-rosszul eligazítsa az élet útvesztőjében és birtokába jutassa azoknak az eszközöknek, amelyek a gyakorlati élet mezején való tülekedésnek jó segítő szerelei.

¹ Ebben a véleményemben megerősítenek *Schneller* és *Imre S.* is, akik idézett munkáikban nevelésünk hiányait minden leplezés nélkül tárják föl.

Az ilyen nevelés valóban nem érdemli meg nevét, mert hiszen nem az egyének, a nevelendők sajátosságát akarja napfényre hozni és szellemi értékét növelni, hanem kívülről, mechanikusan óhajt reá tapasztani olyan eszközöket, a melyekhez a nevelendő egyén lelkiiségének éppen semmi köze nincsen, de a melyek az élet fergetegében igen alkalmas védelmül bizonyultak. Az ilyen nevelés valóban nem növelő, gyarapító ténykedés, hanem egészen közönséges dresszura, a mely a legtöbb esetben még jól sikerültnek sem nevezhető. Ezt a dresszúrázó nevelést nem örökértékű eszmények vezérlik s útját nem a szellemnek önértékei jelzik, hanem a tapasztalati, gyakorlati, iparos élet lengeti ide s tova, mint gyenge nádat a hatalmas vihar s teszi éppen ez által képtelenné arra, hogy eszmények által meghatározott állandó irányban haladva álljon a szellemnek szolgálatába. A szellemnek önértékeit, a szellemnek eszményeit csak szabad elhatározás által lehet szolgálni, mert a szellem legbensőbb lényege is szabadság; már pedig a mi nevelésünk a legerőszakosabb kényszer alatt állott: a tapasztalati, a gyakorlati élet kényszerítette, hogy nem szellemet szolgáljon, hanem az ő igájába hajtsa fejét s neki adjon, még pedig lehetőleg gyors tempóban, céljainak véghezvitelére alkalmas eszközöket, így hát a mi nevelésünk nem volt elég erőteljes és vezetőiben elég Öntudatos arra, hogy *eszményi* legyen s kénytelen volt tehát akarva és akaratlan *eszközi* nevelés lenni. Az állam jó hivatalnokokat kívánt, az egyház jó papokat, a kereskedelem jó kereskedőket, a hadsereg jó katonákat, de mindenik elfelejtkezett arról, hogy jó hivatalnok, jó pap, jó kereskedő, jó katona csak az lehet, a ki jó *ember*, és pedig a mi nemzetünk szempontjából tekintve, aki jó *magyar* ember.

Az öntudat és a szellem értékei iránt való érzéknek ez,

a szinte teljes hiánya jellemezte egész köznevelésünket kezdve a népoktatástól szűkebb értelemben, fel egészen az egyetemi oktatásig és mindazokig az intézményekig, társaságokig, a melyeknek feladatok a szellem művelése s tehát végső conclusióban a nemzetnek nevelése lett volna. Ezen intézmények és társaságok művelgették ugyan a tudományokat, de nem művelték a tudományok alapját és kútforrását képező szellemet, s éppen ennek következtében nem voltak képesek megteremteni egy állandó és erőteljes *akaratot*, melynek egyetlen célja a szellem megvalósítása s ez által a nemzetnek nevelése lett volna. Nálunk merőben hiányzott a köznevelés terén a *szellemhez való akarat*, mert hiányzott az ideálokban való hit, az ideálok megvalósítására való erő, a szellem szolgálásának készsége és szabadsága. Az ideálok alázatos szolgálatának helyét az üres felfuvalkodottság töltötte be, az a felfuvalkodottság, a mely a sikerre szert tett utilismusnak ékesen szóló bizonyysága.

A békés idők nemzetnevelése csak úgy lesz képes a maga nagy feladatait sikerrel és véglegesen megoldani, hogy ha képes lesz mindenek előtt a *szellemhez való akaratot* a nemzet minden rétegében megteremteni, a szellem minden fegyverének igénybevételével megerősíteni s ez által mintegy megvetni azt az alapot, amelyre a köznevelés minden tényezőjének építenie kell. A köznevelésnek *művészetté* kell válnia és olyan *öntudatra* kell szert tennie, a mely a maga fényével beragyogja a nemzeti életnek minden mezejét és a maga őseredeti erejével, a melyet éppen, mert őseredeti, nem más, tőle idegen tényezőktől kölcsönzött, tiszteletet parancsol maga iránt a szellemi életnek minden terén. A köznevelésnek *teremtő hatalommá* kell válnia, azaz olyan hatalommá, a mely nem a tisztelet igényeinek támasztásával, hanem értékek teremtése által méltán megillet minden egyént és minden intézményt.

Az ilyen köznevelés csakugyan nemzeti nevelés és nemzetté nevelés.

Ennek a köznevelésnek jellemével kell egy kissé tüzetesebben foglalkoznunk, hogy világosan álljon előttünk lényege és minden más fajta neveléstől megkülönböztető természete.

E nevelésnek legsajátosabb jellemvonása kétségtelenül az, hogy öntudatos és szabad művészettel törekedik megteremteni egy olyan akaratot, a mely a nemzet ideális egységének hordozója lévén, áthatja a nemzetnek nemcsak szellemi, hanem állami, társadalmi, sőt gazdasági és kereskedelmi életét is. Ennek a nevelésnek egy szabad és öntudatos közakaratot kell teremtenie, azaz, valódi, a szó igazi jelentésében vett *erkölcsiséget* kell létrehoznia. Az öntudatos és szabad, mert csak a törvénynek engedelmeskedő akaratra való nevelés, erkölcsiségre való nevelés. Az öntudatos és csak az erkölcsi törvény előtt meghajló akarat pedig a jó akarat, sőt mondhatjuk, hogy az ilyen szellemi jelentéssel bíró akarat a *jó* általában véve. Ilyen értelemben mondja Kant: „Nincs sehol a világon, sőt egyáltalán ezen kívül sem, valami gondolható, a mi korlátozás nélkül jónak volna tartható, egyedül csak a jó akarat”. Az önértékű szellemet megvalósító akaratot illeti meg csupán a jó értékjelzője; a nemzeti nevelésnek tehát a mikor a nemzeti közakaratot megteremteni akarja, arra kell törekednie, hogy egyeseknek akaratát erkölcsileg értékes, jó akarattá nevelje, a mely nem az egyén élvezetét kényszerítő és hasznát hajhászó önzés előtt hajt térdet, hanem csak a szellemben gyökerező erkölcsi törvény előtt hódol meg. Azon erkölcsi törvény előtt, a mely megparancsolja a jónak cselekvését magáért a jóért, nem tekintve

¹ Lásd *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten* c. művének I, szakasz kezdete.

arra, hogy vájjon ezen cselekvésnek nyomában jár-é élvezet és fakad-é busás haszon; a mely a kötelességnek teljesítését követeli magáért a kötelességért, nem törődve azzal, hogy a kötelesség teljesítésnek következményei a cselekvőre nézve élvezettel vagy fájdalommal vannak-é egybekötve. A nemzet minden egyes tagjának az erkölcsi törvény előtt való néma hódolattal kell cselekednie, azzal a büszke és megnyugtató öntudattal, hogy értéket teremteni csak az az akarat fog, a melynek célja a jónak megvalósítása, magáért a jóért, eltekintve annak élvezetességétől és hasznosságától, és nem gondolva azzal sem, hogy vájjon neki, a cselekvő egyénnek tetszése fogja-é kísérni ezt az önmegtagadást, fegyelmezettséget és lelki erőt kívánó cselekedetet, A jót önmagáért megvalósító cselekedet lehet ugyan, hogy nem fog sem élvezetet, sem hasznot szülni a cselekvő részére, sőt megeshetik, hogy nagy lelki, testi fájdalommal, életen át tartó szenvedéssel jár, de fakadni fog nyomában a léleknek olyan nyugalma, a melyhez képest a stoikus bölcs lelki nyugalma értéktelen surrogatum csupán. Ez a páratlan nyugalom, a jó megvalósítása után támadó meglegedettségnek ez a páratlan érzése mennyire fölötte áll minden olyan boldogságnak és meglegedésnek, a mely az élvezet vagy a hasznot megvalósító cselekedetnek jár nyomában s a melyért az emberiség oly fáradhatatlanul tülekedik éjt-napot egygyé téve. Öntudatos, szabad s a maga erejével bánni tudó, egységes nemzeti élet csak ott fog keletkezni, a hol a köznevelésnek minden tényezője maga is az erkölcsi törvény iránt való köteles hódolattal cselekedik az életnek minden körülménye között és a hol a nemzet minden egyes tagjával sikerül megértetni, hogy az egyes ember csak a nagy, mindent átható szellemnek megvalósulási eszköze, és pedig annál értékesebb eszköze, minél később lemondani a maga élvezetéről és a

maga hasznáról. A köznevelés az egyéni önzés etikája helyett a lemondás erkölcsiségét, a boldogság érzése helyett a belső megelégedését kell, hogy hirdesse, mert csak Így felel meg feladatának, a melyet a háború tanúságai tesznek reánk nézve oly végtelenül sürgőssé. Az önzés etikája és a boldogság erkölcsisége a kényszer és a rabság, a megaláztatás és meghunyászkodás erkölcsisége; a lemondás és a belső megelégedettség erkölcsisége ellenben a szabadság és ön-elhatározás, a méltóság és önérzet erkölcsisége. Amott az önzés brutális kényszere, emitt a lemondás, önmegtagadás éltetadó szabadsága. A kettő közt az elsőt választja az, aki az élvezet és haszon értékességéért kész minden ideális értéket megsemmisíteni, mert becses előtte csak az, a mi az ő kedves én-jét táplálja; de a kiből még az ideálok szeretete ki nem pusztult immár teljesen, ez az utóbbi mellett foglal állást húzódás nélkül. Az önzés cselekvése halált szül és pusztulást okoz; a lemondás, önmegtagadás etikájával ellenben az élet jár együtt és elválaszthatatlanul.

Ezeknek a fejtegetéseknek egyenes logikai következménye ez a tétel: Az önzésről való lemondás és a saját vágyainknak megtagadása egy magasabb értékűség érdekében, egyenesen a mi Önünknek gazdagodását jelenti s ezen gazdagodás által a nemzet életének gyarapodását, erősödését, újjászületését. Az önmegtagadás, lemondás etikája a dolgoknak egy új rendjét teremti meg, a melyben az Én és a Te nem mint egymásnak iparos versenyzői, hanem egymásnak barátai, testvérei állnak szemben, hogy egyetértő akarattal, egymás sajátosságainak megbecsülésével és e megbecsülésből fakadó szeretettel munkáljanak a nemzeti egység, a nemzeti közakarat, a nemzeti ideálok megvalósulásán. A dolgoknak ezen új rendjében az a „tisztá” akarat fog érvényesülni, a mely a maga lényegül s követendő, megvalósítandó cél-

jául a szellem önértékűségét vallja, az a személyiségekben működő „szabad” akarat, a mely ha a többi személyiségek hasonlóan tiszta és szabad akaratával egy erőteljes közakarrattá egyesül, meg fogja teremteni azt a corpus mystikumát az erkölcsiségnek, a melyről Kant oly melegséggel beszél. Λζ a nevelés, a mely a tiszta, jó, önértékű akaratra *növel*, egybeesik az erkölcsiséggel: a jóakaratú személyiség másban is a jóakaratú személyiséget látván, a mely nem eszköz, hanem cél, ez által neveli önmagát és neveli a mászt, a ki neki ezen közös jó, tiszta, önértékű akarata által édes testvére. Erkölcsiség által, az az a tiszta akaratból fakadó cselekvés által, a szellemet valósítjuk meg, és a szellemet valósítjuk meg a nevelés által is. Erkölcsiség által gyarapítom az öntudat tevékenységét és ezen tevékenység által a szellem alkatát; nevelés által is a léleknek szemeit nyitom fel, hogy az a maga öntudatára ébredve, meg nem becsülhető szellemi erőkre tegyen szert. E fokozaton és e szempontból tekintve a dolgot, a nevelés és az erkölcsiség a magok benső lényegükben egymásra találván, egészen természetes dolog, hogy a nevelés erkölcsiséget terem, az erkölcsiség pedig egyúttal nevelő is, a miből szükségképen következik, hogy nevelni csak a jóakaratú, szabad, önértékes személyiség képes, de az ilyen személyiség szükség képpen nevelője is nemzetének s nemzetének nevelése által az emberiségnek. Az egyes felnevelt, öntudatos személyiség öntudatának teljessége és szabadsága feltétele a nemzeti öntudat teljességének és szabadságának; az egyes nemzet öntudatának teljessége és szabadsága pedig feltétele az emberiség öntudata teljességének és szabadságának. Aki tehát öntudatos, kemény erkölcsű személyiségeket nevel, öntudatos és kemény erkölcsű nemzetet is nevel és a ki öntudatos, kemény erkölcsű nemzetet nevel, az az emberiségnek igazi nevelője, amint-

hogy a történet tanúsága szerint csak az volt igazán nagy nevelője az emberiségnek, aki csak nemzetének akart nevelője lenni. — A hol az ilyen értelemben vett erkölcsiség lesz uralkodó az egyesek és a nemzetek lelkiéletében, a hol az ilyen értelemben vett erkölcsiség egyúttal az emberségre való nevelés is az emberiségnek, mint eszménynek, megvalósítására, ott egy soha meg nem szűnő nagy nevelői munka folyik a nemzet minden egyes tagjának részéről, mert itt a nevelő nemcsak nevel, hanem a nevelt által ő maga is neveltetik s ezen folyton tartó kölcsönhatásból mind inkább és inkább kel erőre a nevelt és nevelő személyek akaratából születő nemzeti közakarat. Az így nevelt és nevelődött nemzet, az erkölcsiség által nevelvén magát és a nevelés által erkölcsivé lévén, többé nem érzi magát az élv és a haszon lebilincselte szolgájának, melyen az érzékiség kényszere uralkodik, hanem minden tevékenységét egy *kellő*, ideális világnak képe irányítja, a melyet cselekedetei által kialakítani és valóságra segíteni kötelességül érzi.

Nincs miért titkolni, hogy a nevelésnek ez a munkája egy életre való, önmegtartózkodó s a köznek véleményével nem törődő elszántságot kíván, a mely elszántság forrása más nem lehet csak a szellem önértékébe vetett törhetetlen hit és gyermeki bizalom. Mert a nevelésnek ez az átalakító s egész nemzetünk világnézetét felforgató munkája rendkívül nehéz, egyelőre jutalommal nem kecsegtető, ha meggondoljuk, hogy mindazok a lelkek és irányzatok, a melyeknek lételemene az önzés, egy létében fenyegetett életnek minden vakmerőségével fognak ellene állani minden ilyen nevelői kísérletnek. A hedonizmus kéjvágya és az utilizmus haszonizmus m. már oly mélyen gyökerezik a kornak lelkiéletében, hogy onnan kiirtani csak a pihenést és kíméletet nem ismerő munka képes. A tömeg akarata is könnyebben hajlik oda,

a hol pillanatnyi kitartást nagy élvezet és felületes munkát busás haszon jutalmaz. Ezért van, hogy az élvezet és haszon hajszolói a tömegnek akaratát könnyebben kerítik hatalmukba, mint azok, a kik a szellemnek önértékeit és magát a szellemet akarják megvalósítani. Azzal tehát a nemzetnevelés munkásainak jó eleve tisztában kell lenniök, hogy a többségnek akarata nem fog mellettük megnyilatkozni, mert egyfelől céljáról vagy értékéről meggyőződni sem képes, és másfelől az élvezet és haszon rabságában sínylik. Ezen rabság alól pedig a tömeget varázsszerekkel egy pillanat alatt felszabadítani nem lehet. Itt az egyének lelkének meghódításáról van szó. Az erkölcsiség az egyének cselekvései által valósul meg s a tömeg erkölcsi meghatározottsága az egyének többségének erkölcsi minőségétől függ. A nemzetnevelés az egyének nevelése által teremti újjá a nemzetet, oly erkölcsiséget hozván létre, mely a szellemnek mélyéből fakad, mer* ő maga a cselekedetekben megvalósuló szellem. A *nemzetnevelés azonban nemcsak új erkölcsiséget, hanem új művelődést is szül.* A kettőnek, nemzetnevelésnek és művelődésnek, kultúrának egymáshoz való viszonyát úgy állapíthatjuk meg legrövidebben, ha azt mondjuk, hogy igazi kultúra és közművelődés csak a nemzetnevelés nyomán fakadhat. A nemzetnevelés az erkölcsi akaratot akarván a nemzetnek közös akaratává tenni, egyetlen ideál megvalósítását tűzi ki célú: a szellem újjászületését és realizálását. A szellem pedig az igazi valóság, az igazi érték, a melynek lényege a tiszta, világos, erőteljes öntudat. Ez az öntudat annál fejlettebb, minél fejlettebb a szellem, a szellem pedig a tevékenység, a művelés által fejük ki. Minél erőteljesebb a szellemnek tevékenysége a nemzetnek körében, annál erőteljesebb, annál értékesebb a nemzeti élet, a melynek ideáljai többé nem az élvezet s az útszéli haszon, hanem a benne tevékeny szel-

lemnek önértékei: az igazság, a jóság és a szépség, melyeknek tökélye teszi szentté magát a szellemet s a szellemet megvalósító nemzetet is. A szellemnek ez az örökös tevékenysége és ezen tevékenysége által, öntudatossálétele nem korlátozható csupán egyes kiválasztott egyének szűk körére, hanem át kell hatnia a nemzetnek minden rétegét és át kell hatnia különösen a nemzetnek legmélyebb rétegeit, mert ezeknek a rétegeknek öléből fog fakadni a legtöbb, legnagyobb és legemberibb érték. Ebből következőleg a nemzetnevelésnek feladata gondját viselni a nemzet minden tagja szellemi kifejtésének és annál inkább kell gondját viselni, minél távolabb fekszenek a tagok a nemzeti életnek középpontjától és tűzhelyétől. A nevelésnek a nemzet szelleme iránt való kötelessége, hogy ne csak azokkal törődjék és azoknak kényelméről gondoskodjék, akiknek ordításuk dobhártyákat repeszt, hanem azoknak szellemi fejlődését is elősegítse, akik míg az ordítózók terrorja uralja a helyzetet, észrenemvetten töltik napjaikat az ekeszarva és a kapa mellett, de veszélynek eseten ők védelmezik a nemzetnek javát, ideáljait az ordítózók passzív szemlélete közben. Ezen kötelesség tudatának kell átjárnia a nevelés minden faktorának lelkét és irányítania cselekedetét. És a kötelességnek ezen tudata is fogja átjárni tényleg a nevelés minden tényezőjének lelkét, ha ez a tényező csakugyan a szellem szolgálatának szenteli magát s hát lelke csakugyan a szellem javából táplálkozik. Mert csak a szellemből születhetik szellem s a hol a szellem hiányzik, ott hiában való az iskolák fényes palotája, a tanszékek nagy sokasága, a tankönyvek pokoli tengere, — a szellem még sem fejlődik ki, hiányozván éppen maga a szellem. A szellem nélkül való nemzetnevelés csak adminisztrátori sikereket szülhet, de a nemzetnevelés nevet kár reá pazarolni, mert hiszen hiányzik belőle az, a mi a nemzetnek és a nevelésnek egy-

aránt lényegét teszi: az önértékű és örökbecsű szellem. A nemzetnevelés szellem nélkül csak kábító szemfényvesztés, amely előbb vagy utóbb keserves módon fogja megböszültni magát azon a nemzeten, amely ilyen neveléssel megelégedni, sőt alkalom adtán még hivatkozni is elég balga vala. Az igazi értelemben vett nevelésnek soha sem szabad arra törekednie, hogy csak *tanítson*, hanem első sorban éppen az a feladata, hogy neveljen és *növelje* a szellemet, mint minden igazi értéknek forrását és foglalatját. A hol ez a nevelés hiányzik, ott csak külsőleges paedagogiai elszórakozásokról lehet beszélni, vagy legjobb esetben egy csomó anyagnak felhalmozásáról, amely anyag azonban az élet küzdelmei során szép csendesen, észrevétel nélkül le-leesegetik a lélekből s a lélek ott marad csupaszon, a maga értéktelen és most már fel sem ékesíthető meztelenségében. A nemzetnevelés nem azzal fogja töltetni idejét, hogy tankönyvek megtanítását forcírozza s a sokféle könyvnek cserélgetésével az élelmes könyvkufároknek szerez jó üzletet, hanem a szellemnek nevelését a szó igazi értelmében a szellem növelésének tekinti, úgy vélekedvén, hogy a szellem táplálása csak életből fakadhat. A nemzetnevelés tudni fogja, hogy mindaz, a mi a nevelés körén belül nem a szellemből fakad, az idegen, külsőleges és halott úgy a nevelés, mint a szellem és a nemzet szempontjából, mert a szellem a nevelés útján nem idegent, hanem éppen önmagát neveli és fejti ki, történnék bár ez a kifejtés és nevelés gondolat vagy cselekedet által. Élet a nemzetre és emberiségre csak az önmagát növelő és megismerő szellemből fakad, amely szellemnek éltetadó sugarai megvilágítják a nemzeti életnek minden elképzelhető területét, hogy azokon az önérték valósuljon meg, örökéletűvé tévén a nemzetet.

A szellem lényegét, az öntudatosságot és szabadságot, az öntudatosság és szabadság mélyeiből fakadó önértékeket

megvalósító nemzetnevelés, az örökké tevékeny szellemnek állván szolgálatában, egy erőteljes, életdús és szerves kultúrának leend a megteremtője. Ennek a kultúrának hordozója maga a szellem leend, amely tevékeny és teremtő gondolat, vagy megfordítva, gondolkozó tevékenység és teremtés. Gondolkozás és tevékenység, — e kettő egymással párosulva, egyik a másiknak képezve lényegét, megfogják teremteni azt a kultúrát, amely többé nem lesz a nemzet szellemétől idegen, a nemzetre nézve értéktelen, halottszagú kultúra, hanem kincsekben és életben bővelkedő művelődés, mert hiszen nem egyéb az, mind magának a nemzet szellemének *növése, fejlődése*, megnyilatkozása az életnek minden területén. A nemzetnevelés nyomán fakadó kultúrában a nemzet szellemének *növését, testesülését* fogjuk szemlélni s szerepével fogjuk dédelgetni azt, mert az a mi lelkünk gyümölcse, mert az *mi magunk* vagyunk. Ebben a művelődésben minden étellel fog bírni, ez a művelődés csupa élet fog lenni, mert gyökerei a nemzetnek talajába nyúlnak alá és a nemzet szelleméből táplálkoznak. Ezzel szemben minden csak látszat, külsőség, kadaverjellegű leend, a mi idegen földről, idegen szellemből minden rokonvonás nélkül erőszakolódik át a mi honi talajunkba, amely a reá nézve idegent ki fogja vetni magából. Ez a kultúra örömmel fogja megtanulni azt a külföldtől, a mi valóban jó és sietni fog azt mindjárt a maga szellemiségének táplálékául felhasználni, de a legmerevebbül zárkózik el attól, a mi külföldi ugyan, de az ő szellemiségétől idegen, az ő szellemiségét megrontó és eredeti jellegét veszélyeztető. Ez a kultúra életteljes, őseredeti és értékű leend, mert egy nemzet életéből fakad, egy nemzet sajátosságait hozza napfényre s gazdagítja ezzel az egész emberiséget. A nevelés azonban ezt a célját csak úgy érheti el, hogyha tisztában van először azokkal a sajátosságokkal, a

melyek a magyar nép szellemének megkülönböztető jellemvonását s ez által eredetiségét, páratlan értékét adják. A magyar szellem ezen eredeti jellemvonásait már Széchenyi is hangsúlyozni óhajtotta, de philosophiai rendszerességgel *Schneller* igyekezett először megállapítani azt, hogy mi is a magyar szellem tulajdonképpeni lényege és melyek jellemző vonásai, különösen a német népszellemmel összehasonlítva. Azóta, úgy tudjuk, hogy ebben az irányban irodalmunk részéről semmi sem történt, pedig a sociológiának, a lélektannak, a néprajznak, ha művelői egy kis nemzeti öntudattal és érzékkel bírnának, egyik legfontosabb és legszebb feladata lenne, elemzés tárgyává tenni a magyar szellemet és megállapítani sajátos vonásait. Csak aprólékos és mélyreható elemzések alapján lehet teljes képet alkotnunk arról, hogy a magyar nép szellemének a nevelés milyen *módja* felel meg és melyek azok az ideálok, melyeknek megvalósítása egyenesen a magyar szellemnek feladata. A míg a magyar népszellem előttünk olyan ismeretlen, a milyen ismeretlen most, addig egészen természetesen leszünk kénytelenek nevelésünkben és közmívelődésünkben, művészetünkben és irodalmunkban idegen clichék szerint „magyarítani” és kölcsön vett portékákkal tengetni életünket, a mely tulajdonképpen az életnek csak parodizálása. A nemzetnevelés érdekei megkövetelik, hogy legyen már egyszer bátorságunk arra, hogy önállóak legyünk, hogy gondolkozni és cselekedni merjünk anélkül, hogy kíváncsiak lennénk először a szomszédok véleményére. Minden nevelő intézményünk ajtajának fölébe oda kellene Írnunk: *sapere aude*, — mert mi már elfelejtettünk önállóan, magyarul gondolkozni s magyarosan cselekedni.

¹ Erre nézve v. ö. *a nemzeti nevelésről* írt és már idézett művének 14 sk. 22 sk l.

A magyar szellem sajátosságainak megfelelő nemzetnevelés éppen az által válik igazi nemzetneveléssé, hogy a nemzeti szellem sajátosságára támaszkodva, ezeket a sajátosságokat neveli, kifejti s ez által eddig nem ismert, vagy megvetett, vagy kellőleg nem becsült értékeket hoz napfényre és valósít meg. Világos dolog, hogy itt a szellemnek értékeiről lévén szó, ezek az értékek egytől-egyig önértékek, azaz olyan értékek, a melyek a magok becsét nem másról kölcsönzik és a melyek értékek maradnak még akkor is, ha nem okoznak sem élvezet sem hasznót ezen a világon senki-fiának. Ez a háború igazán megmutatta, hogy nem az anyagiilag megfogható és értékelhető javak az igazi értékek — ezek csak *javak*, — hanem azok az értékek az igazán becsesek, a melyek a léleknek mélyén fakadnak, a léleknek életet adnak, a nemzet fiainak pedig oly erőt kölcsönöznek, a melyet elvitatni és meg nem csodálni teljesen lehetetlen. A nemzetnek értéke nem anyagi javaiban keresendő, hanem önmagában, lelkében, szellemében, a mely minden önértéknek, abszolút értéknek egyedüli forrása és foglalata. Minden nemzet annyit ér, a mennyi önértéke van. Neki senki és semmi más értéket nem adhat, csak ő maga, de ezt az értéket nem is veheti el tőle senki és semmi csak ő maga. A nemzet az ő önértékűségének szabados teremője és szabados ura.

A nemzet lelkében a nemzetnevelés által megnövelt, kifejlesztett és kialakított önértékű szellemnek kell majd áthatnia a nemzeti élet minden területét. Az önértékű szellemtői áthatott nemzeti akaratnak kell érvényesülnie a közművelődésnek minden terén: az irodalomban, a tudományokban, a művészetben és a vallásos életben is. Az irodalomnak a szellem szolgálatába kell állania és növelnie kell a nemzet szellemét az által, hogy nem a tömeg olcsó jutalmát keresi.

hanem a tömeget eszmék által vezetni, nagyobbá tenni és igazabbá tenni akarja. Az irodalom művelőinek egy pillanatra sem volna szabad elfelejteniük azt, a mit *Goethe* oly meggyőző erővel hirdet a *Wilhelm Meisters Lehrjahre*-ban: „Es ist eine falsche Nachgiebigkeit gegen die Menge, wenn man ihnen die Ennpfindungen erregt, die sie haben *wollen*, und nicht, die sie haben *sollen*.¹” Ily értelemben természetesen igen csekély lesz azoknak a műveknek száma, a melyeket az irodalom névvel megtisztelni méltóknak ítélünk s a muszáj-scribensek iratai csak árucikkek lesznek, a melyeknek meg lesz a maguk napi ára, de *értékükről* beszélni csak legszűkebb imádók fognak. Erre az üzletirodalomra a nemzeti közművelődésnek nincs is semmi szüksége s csak a papirosát kell sajnálnunk, a mely igazán jobb sorsra lett volna érdemes. Az önértékű szellem s ez által a nemzeti kultúrának szolgálatában kell állania a tudománynak is, a melynek értékét az fogja megszabni, hogy mennyire volt képes nem a tudást bővíteni és az emlékezetet terhelni, hanem a szellemet éllelképpé tenni, megvilágítani, tisztítani és a nemzetet a sok sejtés és alítás homályából az igazság öntudatos fényére hozni. A nemzetnevelésnek növelnie kell a tudományt is, hogy a tudomány által növelhesse, erősíthesse a nemzeti szellemet. Nem kell megijednie az új és szokatlan gondolattól, az eddig nem hallott és érdes hangtól, hanem kapva kell kapnia mindenben, a min a szellem eredetiségének, értékének bélyege van. A nemzetnevelésnek arra kell törekednie, hogy a tudománynak nemcsak napszámosokat és béreseket neveljen, hanem prófétákat is, a kiknek szava átvillan a sötétség birodalmán és új tájakat, a régieknél értékesebbeket, mutat azoknak, akiknek van bátorságuk arra, hogy meghall-

¹ V. Buch 9. Kapitel.

ják a kiáltónak szavát. Az a tudomány, a melynek csak álló vizei vannak, előbb-utóbb megkésned, s megéri arra, hogy a nemzeti közmívelődés érdekében csendesen kimúlják. A tudománynak lüktető életet pedig csak az önértékek megvalósításáért küzdő szellem adhat, a mely az anyagok halmaza felett ott áll és teremti belőlük új gondolatot, új eszmét, új erőt és új életet. A hol ennek a teremtető, életető szellemnek nyomaival nem találkozunk ott beszélhetünk tudósokdásról, de nem tudományról s főleg nem nemzeti tudományosságról, a melynek életből kell fakadnia s következőképpen életnek is kell lennie.

A művészet sem lehet igazi és nagy művészet mindaddig, a míg nem fakad a nemzetnek lelkéből, abból a lélekből, a melyen keresztül az önértékű szellem az egyének lelkét megtermékenyíti és alkotásra képessé teszi, a nemzet fölött, a nemzeti talaj körén felül levegőben lógó művészet lehet igen csinos, kedves, „népszerű” egész le a verkli-színvonaláig, de a művészethez a szó igazi értelmében vajmi kevés köze van. A kit nem az öntudatossá fejlődött, a benne öntudatossá fejlődött nemzeti genius ihletett, az lehet ügyes mesterember, rímfaragó, deklamátor, képiró stb. de a művész névre igényt ne tartson, mert póruljár az aki illetéktelenül tolakodik a múzsák szentélyébe,

Az önértékek megbecsüléséből táplálkozó nemzeti szellemnek kell áthatnia az egész *társadalmi* életet, hogy az a maga szét nem törhető egységével és erejével tegyen bizonyosságot a nemzetnek értékességéről. A nemzet nevelésnek eredménye első sorban éppen a társadalomnak életében fog meglátszani, mert az a társadalom, amely a nemzeti eszme szolgálatára neveltetett, nem a széttagozódásban és önteltségben, az üres szórakozásokban és nagyizolásban fogja keresni a maga létezésének célját, hanem a nemzeti ideálok

megvalósítása érdekében egységes akarattal fog állani a jó, az igaz és a szép szolgálatába.

Az önértékű szellem utjain járó nemzetnevelés eként fog új életet, új egyéneket és új társadalmat teremteni új erkölcsiség és új műveltség által és fog jelentést, értéket adni a nemzet által kialakított állami életnek. A nemzetnevelésnek ez a munkája a háborút követő békés időknek legelső és legfontosabb feladata, melynek megoldására kötelez a múlt és kényszerít a jövő.

Hetedik előadás.

Nemzetnevelés és világnézet. Befejezés.

Előadásaink kezdetén a fogalmak és jelenségek elvont magyarázatával foglalkoztunk, alapot vetvén a következő fejtegetéseknek, amelyek már az életnek erőteljes folyamába vezettek s a valóság kényszerítő erejének hatása alatt jelentkeztek előttünk. A nemzetnevelés nagy kérdése egyenesen a nemzet *létezésének* kérdésévé lett s mint ilyen életbevágó probléma sürgette a megoldást a szellemi, társadalmi életnek minden terén. Mihelyt a nemzet jövőjének alakulásáról és alakításáról kerül szó, azonnal fel kell merülnie a nemzetnevelés kérdésének is: *a nemzet jövője a nemzet nevelésétől elválaszthatatlan; nemzetünk jövője nevelésétől függ.* Meg kell azonban jól jegyeznünk, hogy itt a nevelés szót a maga eredeti alakjának megfelelő jelentésben értjük: a nemzetnek *növelését* követeljük az életnek minden területén a nemzetnek minden tényezője, minden tagja által és minden rendelkezésünkre álló eszköznek segítségével.¹ így hát nem csak oktatás által akarunk nevelni, — sőt *Eötvössel* együtt valljuk, hogy az oktatás a nevelésnek csak kis részét képezi, — hanem a nemzet nevelésének szolgálatába akarjuk állítani magának a nemzetnek minden tagját és a nemzet növelését

¹ Br. *Eötvös.* „A XIX. század eszméinek befolyása az álladalomra” c. művében mindenütt egyenesen a nemzet *növeléséről* beszél. V. ö. 11, k. 216 sk. 1.

akarjuk előmozdítani minden olyan ténykedés által, amelynek nyomán a nemzetnek életében *értékgyarapodás* támad. Az ilyen érteleinken vett nemzetnevelés az igazi egyéni nevelés, mert a nemzetet egyének képzése által neveli, de egyszersmind igazi emberi nevelés is, mert az egyes nemzetek nevelése által neveli az emberiséget. Igazi nevelés csak a nemzetnevelés lehet.

Egészen természetes dolog, hogy csak a szellem önértékének megbecsülése alapján fakadhat a nemzeti lélekben értékgyarapodás az által, hogy a benne eddig elrejtve lapangó sajátosságok érvényre jutnak s a nemzetnek őseredetű erényei a képességnek és tehetéknek állapotából a cselekvésnek és hatásnak állapotába mennek át. Ható és élő szellem csak a kifejtett és kifejlesztett szellem lehet, amely kifejtése közben hat, teremt, gyarapul és gyarapít. A nemzetnevelésnek tehát első sorban a szellem ezen kifejtésére kell irányulnia, mint főcélra, hogy azután ezen főcél megvalósíttatván, megvalósíthatók legyenek a vele együttjáró és a belőle következő, hogy úgy mondjuk, abból a főcélből fakadó és belőle táplálkozó kisebb célok is. A nevelésnek arra kell törekednie, hogy mindenkiben tudatossá s ez által mindenkinek kötelességévé tegye a nemzet növelését, a nemzeti szellem kifejtésének elősegítését, őseredetű értékeinek gyarapítását, mert már a tudatossá-létel ténye által gyarapodik az egyesnek szellemisége s ez által a nemzetnek, az emberiségnek szellemisége is. A nemzeti szellem csak úgy gyarapodhatik, hogyha a nemzeti gondolat a maga mindeneket átfogó erejével tette serkenti a nemzetnek minden tagját, hogy az a nemzet *névleges* tagjából a nemzetnek *tényleges* tagja legyen, részt kérvén magának abból az önértékű szellemből, amely minden nemzet értékének és minden nemzeti értéknek egyetlen lehetséges kútfeje. A szellemből fakadó önértékeknek, a jósnak,

igazságnak és szépségnek, kell az egész nemzeti életnek mozgatóivá lenniük s elfoglalniuk azt a helyet, amelyet eddig plenipotentiával tartottak magukénak az élvezet és haszon. Az egyesek cselekedetét ne az élvezet és az útszéli haszon vezesse, hanem a jóság, hogy ez által az önértékű erkölcsiség valósuljon meg a nemzeti életben s a nemzeti élet által az emberiség életében. Az egyesek gondolkozása és elmélkedése ne álljon az élvezet és a haszon szolgálatában, hanem csak az igazságot ismerje el egyetlen céljául, hogy ez által az igazság öltönnön alakot a nemzeti életben s a nemzeti élet által az egész emberiségnek életében. Az egyesnek műszemléletét és műalkotását se vezérelje az élv és a haszon, hanem egyesegyedül az isteni szépség, hogy az által a nemzeti életben a szépségnek glóriája ragyogjon minden fölött s a nemzetnek élete által az emberiségnek életében is. Az egyesnek keli a jó, az igaz, a szép, illetve a szellem szolgálatába állania minden fenntartás és élvsóvárgás nélkül, hogy ez által váljon jóvá, igazzá és széppé a nemzetnek élete, amely csak az önértékű szellem szolgálata által válik igazán szentté. Az igazság, a jóság, a szépség ideáljait megvalósító nemzet az igazi nemzet, a szent nemzet, amely a maga életével teremt szüntelen és részt vesz ez által a világ Teremtőjének fenséges munkájában, beleszövéen abba a maga értékességének szerény száíacskáit. Igazi nevelés csak a nemzet-nevelés; igazi nemzetnevelés csak a szellemre, a szellemből fakadó igazságra, jóságra és szépségre való nevelés. Az embert csak a lényegét alkotó szellem nőteii s a hol ez a szellem béna vagy kihalt, ott az embernek árnyéka él csupán beszédes intőjelül azoknak, akik az árnyék birodalmába vezető út felé tartanak, nem is gondolva arra, hogy élet és szentség csak a szellemből fakad.

Az önértékű szellemből táplálkozó nemzeti gondolatnak

kell áthatnia a nemzet minden egyes tagjának életét és kell vezetnie, alakítania a nemzet összességének *világ-, és élet-nézetét*. A nemzetnevelés feladatának tárgyalása alkalmával többszörösen reámutattunk arra, hogy a nemzeti közakarat csak így fog erővel teljes lenni, ha az a közakarat hatja át az állami, a gazdasági, a társadalmi és a szellemi életnek minden terét és ha a köznek tudatát az a tény fogja irányítani, hogy a nemzet minden egyes tagja munkájának értéket, maradandó becset csak a nemzeti gondolat adhat. A nemzeti közakarat azonban csak akkor fogja a nemzeti életnek minden terét áthatni és a nemzeti gondolat csak akkor fogja a nemzet minden egyes tagjának minden munkáját irányítani, ha a nemzet képes lesz a szellem megismerésén, megbecsülésén, megvalósításán alapuló *világ- és életnézet egységére* szert tenni. Ennek a világ-, és életnézetnek fontosságát semmi sem bizonyítja jobban mint az a tény, hogy minden egyén, minden ember, minden nemzet annyit ér, a mennyi értéket világ-, és életnézete képvisel. Maga a világ és maga az élet értékkel nem bír; értékes csak a világról és életről alkotott nézetünk, a melyet megalkotva és a melynek jelentése szerint élve, mi adunk értéket a világnak s életnek egyaránt. Ennek a ténynek valósága mellett a leghatalmasabb és legfenségesebb, habár legszomorúbb bizonyíték ez a körülöttünk folyó nagy világháború, a mely a maga életet megsemmisítő hatalmával nem csak értékeket pusztít, hanem egyszerűsrimd értékekre tesz figyelmessé, értékek megbecsülésében igazít el és értékeket értékel át.* — Az új élet küszöbén a nemzetnevelésnek új világ-, és életnézettel kell megajándékoznia a magyar népet, de ez csak úgy lehetséges,

* V. ö. dr. Ravasz L. értekezését a „Háború és élet.” c. gyűjteményben. (1914. Kolozsvár.) Az értekezés a háborút itt, mint az értékek átértékelőjét tárgyalja,

ha a nemzetté nevelés kiterjed a nemzetnek minden rétegére és a maga áldásában részesíteni fogja a népnek minden egyes tagját magának a nemzet életének és értégyarapodásának érdekében. Nem az egyeseknek van szüksége a nevelésre első sorban, hanem a *nemzetnek* van szüksége arra, hogy minden egyes tagja értékben növekedjék és ez által növelje magának a nemzetnek értékét is. Itt tehát elhanyagolható mennyiségekről és figyelmen kívül hagyható rétegekről beszélni egyenesen a nemzet ellen való bűn, a melyet megbocsátani alig lehet. Szükség tehát végre leszállanunk a népnek legalsóbb és legelhanyagoltabb rétegeihez, hogy meglássuk vajjon mily kincseket rejt magában ez az eddig észre sem vett, figyelemre sem méltatott része nemzetünknek, és fel kell emelnünk ezeket a rétegeket is a világnézetnek annak az egységére, a mely nélkül szilárd erőteljes és értékes nemzeti életet e sorok írója még csak elképzelni sem tud. A világnézet alkotása és a világnézet a maga egészében, a maga egységében pedig mély filozófiai alapokon nyugszik, mert hiszen éppen a világnézet tükörében tetszik meg legvilágosabban úgy a nemzetek, mint az egyének gondolkozása. Itt tűnnek fel tehát a nemzetnevelésnek azok a filozófiai alapjai, a melyeknek hiányát mai magyar nevelésügyünk oly mélységesen érzi és érezni is fogja mindaddig, míg a nevelés kérdése nem tétetik a nemzet létezésének kérdésévé.

Világ-, és életnézet megalkotásáról, a nemzet szelleméből való kinövesztéséről — a mint már reámutattunk — beszélni sem lehet addig, a míg nevelésünket általában véve csak külsőleges, naponként változó és személyek hangulatától függő körülmények irányítják, a míg nevelésünknek nem *tartalma*, hanem *formája* képezi a vitatkozások és elmélkedések tárgyát. Világnézetet és értékes életfelfogást csak

philosophiai alapokon nyugvó és a szó legszorosabb értelmében vett egységes nevelés adhat, a mely az önértékű szellem végtelen becséről meglévén győződve, ezt az önértékű szellemet fejleszti ki és gyarapítja úgy az egyesek, mint a nemzetnek lelkében. A mi világnézetünknek a szellem meg nem rendíthető alapjain kell nyugodnia és oly értékek által kell vezéreltetnie, a melyeknek becse minden tér és idő felett áll, mert az örökéletű szellemből fakad s ezzel a szellemmel együtt él minden téren és időkön túl.

A szellem önértékűségét és abszolutságát valló egységes világnézetnek érdekében kell a nemzetnevelés egységével felölelnie mindazokat a tényezőket, a melyeknek feladata a nemzetnek, a nemzet egyes tagjainak nevelése. Mihelyt ez a nevelési egység egyetlen kis pontocskán is szakadást mutat, a világnézetnek egysége is azonnal hiányt szenved s ezen hiány gyengíteni, bénítani fogja magának a nemzetnek erő-kifejtését és értékgyarapodását. Kétségtelen dolog, hogy *egyforma* élet- és világnézet a lehetetlenségek birodalmába tartozik, sőt a nemzet erőteljes kifejtésének érdekében nem is kívánatos; de az egységet mi nem az egyformaságban látjuk, hanem abban a tényben, hogy a nemzet tagjainak lelkét az igazság, jóság, szépség azaz a szellem önértékei irányítják és határozzák meg. Ezeknek az önértékű eszméknek határain belül azután az egyes személyiségek világnézlete igen különböző lehet, de a világnézetnek *egységét* éppen az igazság, jóság, szépség eszméit magában foglaló szellem egysége biztosítja. A világnézetnek egységesnek kell lennie mert egységes a szellem is, a melyet kifejez, de egységesnek kell lennie a nemzetnevelésnek nemcsak azért, mert maga a nevelés is az egységes szellemet akarja megnövelni, hanem azért is, mert az ő egysége feltétele a világnézet egységének is. Egységes pedig a nevelés csak úgy lehet,

hogyha egyetlen gondolat vezérli és egyetlen cél irányítja, a mely gondolat és cél teljesen áthatja, a maga szolgálatára kötelezi mindazok lelkét, a kik a nevelés sorsát intézik.

A nemzeti gondolat és szellem önértékűsége által vezérelt nevelés munkája már a *családi életben* kezdetét kell, hogy vegye: az államnak maga és a nemzet iránt való kötelessége, hogy socialis intézmények által első sorban lehetővé tegye a benső családi életet a nemzet minden tagjára nézve és azután gondoskodjék arról, hogy az egységes, a szellem önértékűségébe vetett hiten alapuló világnézetnek csirái már a család körén belül megtermékenyítsék a gyermeknek lelkét, fogékonyra tegyék minden iránt a mi igaz, jó és szép. A nemzeti erő kifejtésére és a nemzeti érték gyarapítására nézve nem közömbös dolog, hogy vájjon a család életnek lehetősége megvan-e adva a nemzet minden egyes tagjának s hogy vájjon ez a családi élet alkalmas-e értékek fenntartására, sőt értékek gyarapítására. A családi életben is a nemzeti gondolatnak kell uralkodnia és az önértékű szellem tiszteletének minden magyar háznál otthon kell lennie. Mert csak így remélhető, hogy a *népiskola* is képes lesz feladatát teljesíteni s nemcsak holt tudás-anyagot ad, hanem tanítva megnyitja a szellemnek szeméi s az emberi méltóság tudatát felébreszti minden tanítványának lelkében. Mert utóvégre is a nemzeti élet s az emberiség haladásának szempontjából ez a fődolog. A hol a családi élet és a népiskola, a szülők és a tanítók között ez az összefüggés és folytonosság megszakad, ott semmiféle paedagogiai művészettel sem lesz lehetséges egy olyan világnézetnek lerakni alapjait, a melyben a szellem értéke a legfőbb és egyetlen érték. Mi legkevésbé sem csodálkozunk azon, hogy Fichte a nemzet-nevelés nehéz problémáját csak úgy tartotta megoldhatónak, hogyha minden növendék szigorúan elkülönítették a még

míveletlen szülők körétől s csak akkor bocsáttatik vissza a családi körbe, hogyha már képes azok hibáit megítélve azok fölé emelkedni. Azon sem csodálkozunk, hogy ha a legemberebb ember, Goethe, a pädagogische Provinz-ban egy teljesen elszigetelt és külső hatásoktól elzárt nevelő tartományt kontemplál, a melynek feladata megtanítani minden növendéket ennek tiszteletére, ami fölötte, ami alatta, ami mellette van, hogy ezeknek alapján megtanulja végül tisztelni önmagát. Valóban, egy züllékeny családi élet légkörében a népiskola munkája meddő marad s az ilyen családnak tagjai csak kerékkötői lehetnek egy egységes nemzeti közakarat kialakulásának. A nemzetnevelés munkáját tehát a családi élet reformján kell kezdeni, ami elsősorban állami és társadalmi feladat. Különösen az egyes felekezetek jóakaratú és nyílt eszű lelkipásztorai tehetnek e téren rendkívül sokat.

A népiskolák világnézet-építő munkáját a felsőbb iskoláknak, a *középiskoláknak* kell majd tovább folytatniok az által, hogy ne csak oktassanak, hanem és főleg neveljenek a szó igazi értelmében. Az emberben meglévőt kell tovább növelniök, az akaratot helyes irányban terelniök s a tanulóknak értékelését aként vezetniök, hogy az élv és haszon az őket megillető helyre szoríttatván vissza, a szellemnek igazi értékei, az igazság, jóság és szépség legyen vezető eszméjük. A középiskolának oly világnézetre kell nevelnie, a melyben legelső helyet az igazság, jóság és szépségnek minden érdek nélkül való szeretete foglalja el, hogy ennek a világnézetnek tükrében mindig ott lássa a magyar ember a maga lelki szemei előtt egy igaz, egy jó és egy szép, azaz egy *tökéletes* magyar nemzetnek dicsőséges képét. A szellem iránt való ez az önzetlen szeretet azután meg is fogja acélozni az akaratot, hogy az képes legyen nagy és nemes célok érdekében tette kelni és fáradságot nem ismerve cse-

lekedni. Ez a világnézet értéket, erőt, kitartást és ideális hevületet ad a léleknek, hogy az szárnyaljon mindig csak fölfelé, egyenesen, sem jobbra, sem balra nem tekintve soha.

Ilyen világnézetű férfiakkal azután *egyetemeink és más tudományos* intézeteink csakugyan megeremthetik a magyar nemzeti közmívelődést és főleg a magyar tudományosságot, a mely többé nem azzal fog eldicsekedni, hogy mit volt képes eltanulni másoktól, hanem azzal fog büszkélkedni, hogy íme, mit alkotott és teremtett a maga erejéből, a magyar nemzet szellemének őseredeti talaján vetve meg lábát. Ennek a nemzeti tudománynak munkásai nem adatok halmozásában lelik majd gyönyörűségüket, hanem ideális világnézetük méhéből új *életet* fakasztanak és megelevenítik a szétszórt csontokat, hogy azok élő valóság és ható erő legyenek ismét. A ki erre képtelennek érzi magát, az keressen más mezőt a maga munkássága számára, mert az új magyar nemzetnek fél-emberekre szüksége nem lehet. Ennek az ideális világnézetnek vezérlete alatt minden tudományos intézetünk és egyesületünk a nemzeti eszmének szolgálatában fog egyesülni s nem egymás tépdesésében, hanem egymás támogatásában versenyez. így fog megszületni az a tudomány, a mely életet ad, mert ő maga is élet és értéket teremt, mert ő maga is érték. Így fog megszületni az a magyar tudós, aki nemcsak a könyvei között fogja megtalálni helyét, hanem a szellemnek roppant birodalmában is, mert lelkét az önértékű szellem előtt való alázatos meghajlás vezeti.

A nevelés különböző fokozatán szerves összefüggésben kifejtett és kialakított világnézetnek egysége megteremti a nemzetnek egységét is, mert ez az egység elsősorban lelki szellemi egység kell, hogy legyen. Ettől az egységes világnézettől áthatott férfiú a nemzet minden egyes tagjában az

ő vér és szellem szerint való testvérét fogja látni, akit segítenie, gyámolítani, szeretnie kell és a kinek az ekeszarvától feltört kezei mindig megérdemlik a lángésznek testvéri kézszorítását is. E világnézet kapcsai oly szorosan fogják egymáshoz fűzni a magyar nemzetnek minden egyes tagját, hogy egyetlenegy tagnak hiányzása a hiánynak érzetét fogja kelteni minden magyarnak lelkében. E világnézet erősekké és bátrakká, alázatosokká és szelídekké fog tenni: igazi nemzetté fogja szülni a magyart.

*
* *

Előadásaink végére érkeztünk. Végig kísértük a háborúnak a közmívelődéshez és nemzetneveléhez való viszonyát; láttuk, hogy a háború új életet fakaszt, ha van nyílt szemünk meglátni tanúságait és van acélos akaratumk e tanúságok felhasználására. Közelről vizsgáltuk a nemzetnevelésnek eszményét, s egy új magyar nemzetnek, egy erős, egy igaz magyar nemzetnek képét igyekeztünk halovány vonásokkal, de őszinte szeretettel megrajzolni. A philosophia elvont magaslatáról az életnek teljességébe ereszkedtünk alá, hogy a szellemnek fénye mellett új színben, új becsben lássuk az életnek minden mozzanatát, s a magyarrá nevelés kötelességét az emberiség iránt való kötelességül ismerjük fel. Az itt előadott elméletnek is gyakorlattá kell majd válnia, hogy megszülessék a tökéletes magyar nemzet, a melyről azok álmodoztak, akiknek volt elég erejük és bátorságuk, hogy *nagyok* legyenek közöttünk.

TARTALOM.

	Old	al
<i>Első előadás:</i> Bevezetés; kérdések kitűzése.....	1	
<i>Második előadás:</i> A háború fogalma; okai; céljai; az igazságos és igazságtalan, jogos és jogtalan háború —	12	
<i>Harmadik előadás:</i> A kultúra és erkölcsiség jelentése; szerepük a nemzeti és állami élet terén.....	26	
<i>Negyedik előadás:</i> Háború és erkölcsiség; a háború és kultúra	38	
<i>Ötödik előadás:</i> A nemzetnevelés feladata és célja.....	51	
<i>Hatodik előadás:</i> Nemzetnevelés és erkölcsiség; nemzetnevelés és közmívelődés	64	
<i>Hetedik előadás:</i> Nemzetnevelés és világnézet. Befejezés.....	81	